

Registro Nr. 2579

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 4 (SA)

ABIEJŲ TAUTŲ KARO KOMISIJA

ВОЙСКОВАЯ КОМИССИЯ ОБОИХ НАРОДОВ

**VEIKLOS PROTOKOLŲ: RAPORTŲ, ĮSAKYMŲ, POTVARKIŲ, NOTŲ, PATEIKIMŲ
KARO LAIPSNIUI AR ATOSTOGOMS GAUTI, KARIŠKIŲ SĄRAŠŲ, LIKVIDACIJOS
ŽINIARAŠČIŲ, ATASKAITŲ, REJESTRŲ IR KT. DOKUMENTŲ APYRAŠAS Nr. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1775-1794 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

PAŽYMA APIE ABIEJŲ TAUTŲ KARO KOMISIJOS FONDAŲ NR. 4 (SA)

2017-09-26 Nr. A7-14

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau LDK) kariuomenės vyriausiosios vadovybės funkcijas 1764-1794 m. laikotarpiu vykdė kelios Abiejų Tautų Respublikos (toliau ATR) seimo sudarytos valstybinės institucijos. Tai buvo *LDK Karo komisija* (1764-1776), *Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamentas* (1776-1788), *Abiejų Tautų Karo komisija* (1788-1792), *Nuolatinės Tarybos Karo departamentas ir LDK Karo komisija* (1793-1794). Visos išvardintos įstaigos turėjo labai panašias teises ir įgaliojimus bei vykdė tas pačias funkcijas. Panaikinus vieną instituciją, kita perimdavo iš jos kariuomenės valdymo ir administravimo teises, todėl yra būtina aptarti kiekvienos minėtos įstaigos įkūrimo ir veiklos istoriją.

LDK Karo komisija (1764-1776)

1764 m. elekcinis seimas Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu išrinko Stanislovą Augustą Poniatovskį (1764-1795). Naujasis ATR valdovas kartu su didelę įtaką valstybės gyvenime įgijusiais giminaičiais: kunigaikščiais Mykolu Frederiku ir Adomu Kazimieru Čartoriskiais, remiamas seime jų sukurtos galingos *Familijos* partijos, ėmėsi svarbių valstybės valdymo, tame tarpe ir karinių, reformų.

ATR seimo buvo įsteigtos dvi atskiros Lenkijos karalystės ir LDK Karo komisijos (*lotynų k. Consilium Bellicae*).¹ Viena iš svarbių politinių priežasčių, lėmusių LDK Karo komisijos atsiradimą buvo siekis apriboti iki tol kariuomenei vienvaldžiai vadovavusių Lietuvos didžiųjų etmonų galią ir autonomiškumą. Politinė konjunktūra skatino apsupti nepatikimą didįjį etmoną, tuo metu jo pareigas ėjo kunigaikštis Karolis Stanislovas Radvila, patikimais karaliui ir jo aplinkai pareigūnais. Senoji etmonų pareigybė turėjo turėjo nemažai trūkumų: ji buvo politizuota, neprofesionali, pasyvi ir

---

¹ DAUJOTAS, Jonas; *LDK kariuomenė XVIII a.*//Karo archyvas, Vilnius, 1997, T. XIV, p. 8.

paradiška. Karo komisijos sukūrimas kariuomenę turėjo padaryti paklusnesne, lengviau valdoma bei kontroliuojama.²

LDK Karo komisijos pareigas ir įgaliojimus nustatė 1764 m. ATR konvokacinis seimas.³ Ši prie seimo įkurta valstybinė institucija atliko vyriausiosios kariuomenės vadovybės funkcijas ir buvo vertinama kaip Generalinio štabo, įkurto dar 1717 m, sudėtinė dalis. Per visą savo veiklos laikotarpį ji buvo sudaryta tris kartus: 1765-1766, 1767-1775 ir 1775-1776 m. Karo komisija turėjo seimo komisijos formą su jai būdinga formavimo ir posėdžiavimo tvarka.

1765 m. vasario 25 d. įvyko pirmas LDK Karo komisijos posėdis. Ją sudarė Lietuvos didysis etmonas Juozapas Masalskis ir lauko etmonas Aleksandras Sapiega, iš kurių vienas dažniausiai vadovaudavo komisijos posėdžiams; du senatoriai: Vilniaus vaivada Mykolas Kazimieras Oginskis ir Brastos kaštelionas Jonas Horainas bei septyni riterių luomo (bajorų) atstovai: Juozapas Sosnovskis, Antanas Zabiela, Stanislovas Odachovskis, Tadas Narbutas, Mykolas Pacas, Prančiškus Bytautas ir Mykolas Horainas.⁴ Karo komisijos kompetencijai priklausė ypač svarbių ir aktualių kariuomenės reikalų sprendimas. Ji kontroliavo kariuomenės dalinių finansinę apskaitą, prižiūrėjo ar laikomasi juose karinės drausmės, tyrė įvairius neteisėtus veiksmus, padarytus kariškių civiliams arba kitiems kariškiams, taip pat nepaklusnumo įsakymams atvejus.

LDK Karo komisijos nariai, vadinami komisarais, seimo buvo renkami dvejiems metams. Jais galėjo būti renkami tik seimo nariai. Sesijos vykdavo kas pusmetį ir tęsėsi po kelias savaites. Nuolatinė Karo komisijos posėdžių vieta tapo Gardino miestas. Tarp kadencijų einamiesiems kariuomenės reikalams spręsti nuolat posėdžiavo rotacijos būdu suformuota nepilnos sudėties pareigūnų komisija, kurią sudarė pirmininkaujantis didysis arba lauko etmonas ir keli komisarai. Nutarimai posėdžiuose buvo priimami balsų dauguma. Prie Karo komisijos veikė kanceliarija (raštinė), kuri tvarkė jos ir Generalinio štabo dokumentus bei vedė raštvedybą. Raštinėje dirbo raštininkas bei jo pavaduotojas regentas. Didelis dėmesys buvo skirtas pačios komisijos ir etmonų apsaugai bei palydai. Pavyzdžiui, 1765 m. liepos mėn. kadencijos metu komisijos apsaugą sudarė 171 raitelis; didžiojo etmono „asistencijai“ (asmens apsaugai) iš įvairių dalinių buvo atsiųsti 149, o lauko etmono - 96 kariai.⁵

² RAKUTIS, Valdas; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karo komisija*.//Karo archyvas, Vilnius, 1998, T. XV, p. 61.

³ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. VII. p.. 170.

⁴ RAKUTIS, Valdas; *1764 m. Vykdamosios valdžios reforma karybos srityje ir LDK Karo komisija*//*Moderniosios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 m.* –Vilnius, 2014, p. 127-157.

⁵ LVIA. F.25 (SA) B. 18245, l. 7-10.

Pirmi įkurtos LDK Karo komisijos potvarkiai, kuriuos vėliau patvirtino 1766 m. ATR seimas, buvo siūlymai: padidinti kariuomenei algas, sukurti daugiau naujų etatų, bei suformuoti keletą naujų kariuomenės dalinių. Komisija taip pat siekė pagerinti karo veteranų, vadintų invalidais, bei kariškių našlių materialinę padėtį. Jos veikloje aktyviai reiškėsi naujuoju didžiuoju etmonu paskirtas kunigaikštis Mykolas Kazimieras Oginskis, kuris kaip Lietuvos Didžiosios Buožės (lenkų k. *Buława wielka Litewska*) laikytojas šefavo kelis kariuomenės regimentus (pulkus). Jo iniciatyva jam pavaldžiuose pulkuose buvo atlikti svarbūs pertvarkymai, tapę sektinu pavyzdžiu kitiems LDK kariuomenės daliniams.

1765 m. Varšuvoje buvo įsteigta pirmoji valstybinė ATR karo mokykla – Kadetų korpusas (lenkų k. *Akademia szlacheckiego korpusu*), kuri turėjo patenkinti ne tik Lenkijos, bet ir LDK kariuomenių poreikius.⁶ 1/3 jos išlaikymui reikalingų lėšų buvo skiriama iš Lietuvos įždo, o jų panaudojimo kontrolė buvo pavesta LDK Karo komisijai. 1774 m. Gardine buvo įkurta pirma LDK valstybinė karininkų mokykla, kuri vėliau buvo perkelta į Vilnių.⁷

Antra kartą išrinkta LDK Karo komisija dirbo daug ilgiau nuo 1767 iki 1775 m., kadangi tuo metu karaliaus Stanislovo Augusto priešininkams paskelbus Baro konfederaciją (1768 m.) šalyje įsiliepsnojo pilietinis karas, todėl nebuvo galimybės šaukti seimus. Prasidėjus karaliui ištikimų kariuomenės dalinių ir jai talkinančios rusų armijos kovoms su Baro konfederatais karo veiksmai pavojingai priartėjo prie Gardino, todėl Karo komisija buvo priversta išsikelti iš miesto į Strabų kaimą Sobolkos apylinkėse.⁸ Jos posėdžiai dažnai neįvykdavo, nes dėl šalį apėmusios suirutės, ne visi komisarai ten galėjo atvykti. Šiuo laikotarpiu institucijai teko aktyviai spręsti opius mokesčių surinkimo bei kariuomenės aprūpinimo klausimus. Šalyje vyko masinės rekvizicijos, taip pat buvo imtasi veiksmų pašlijusiai karinei drausmei ir koviniams įgūdžiams daliniuose stiprinti.

1773 m. po pirmojo ATR padalijimo didžiausiu LDK Karo komisijos rūpesčiu tapo kaip išsaugoti, o vėliau ir atstatyti buvusią iki pilietinio karo kariuomenės padėtį ir gauti 1766 m. seimo konstitucijos (įstatymo) nustatytas algas. Dėl sumažėjusios valstybės teritorijos kai kurie daliniai Baltarusijoje prarado savo nuolatinės dislokacijos vietas ir mokesčių mokėtojus. Komisijai teko spręsti ir savo narių (komisarų) ir etmonų įgaliojimų persikirstymo klausimus. Seime buvo priimtas

⁶ SRUOGIENĖ, Vanda; *Karinis paruošimas LDK ir „Riterio“ katekizmas//Karys*. (JAV), 1966, Nr. 4 p. 98-103.

⁷ *Zarys Historji wojskowości w Polsce (992-1792)* - Poznań, 1922, p. 127.

⁸ LVIA. F.25 (SA) B. 18245, l. 7-10.

kompromisinis variantas, komisijai paliekant spręsti teismines-ūkinės funkcijas, o etmonams pavedant karinį vadovavimą.⁹

1775 m. įsteigus Nuolatinę Tarybą (lenkų k. *Rada Nieustająca*) - bendrą Lenkijai ir LDK, karaliaus vadovaujamą ATR vyriausiosios vykdomosios valdžios instituciją buvo imtasi pertvarkymų karinėje srityje. Seimas priėmė nutarimą padidinti kariuomenę iki 30000 karių (iš jų - LDK iki 8000 karių), taip pat ją, Prancūzijos pavyzdžiu, buvo nutarta padalyti į divizijas teritoriniu principu: Lenkijos kariuomenę į keturias, o LDK – į dvi divizijas. Kiekvieną diviziją sudarė po dvi brigadas. Seimo nutarimu išde buvo numatytos lėšos LDK kariuomenės išlaikymui: 2 generolams leitenantams ir 3 generolams majorams (Lietuvos Generalinime štabe), 2 Tautinės kavalerijos brigadoms, 5 Priešakinės sargybos kavalerijos pulkams, 7 pėstininkų regimentams (pulkams), artilerijos korpusui ir kt.¹⁰ Deja, dėl valstybės biudžeto deficito šie projektai iki galo nebuvo įgyvendinti.

1775 m. spalio mėn. susirinko trečioji LDK Karo komisija. Ją sudarė Lietuvos didysis etmonas kun. Mykolas Kazimieras Oginskis, lauko etmonas Juozapas Sosnovskis, iš senato komisarų buvo paskirtas Naugarduko vaivada Juozapas Niesiolovskis, iš riterių luomo – Juozapas Jelskis, Juozapas Narbutas ir balso teisę turįs raštininkas Jonas Olendskis.¹¹ Tarp Karo komisijos ir Nuolatinės Tarybos kilo rimti nesutarimai. Komisija buvo kaltinama faktinės padėties kariuomenėje nežinojimu, neracionaliu iš išdo skiriamų lėšų panaudojimu, netinkama jų apskaita ir kontrole. Kadangi Karo komisijos veikla buvo įtakojama etmonų interesų, kurie seime atstovavo priešišką karaliui Stanislovui Augustui magnatų grupuotę, todėl buvo siekiama palaiptiesniui riboti komisijos įgaliojimus, o vėliau juos perduoti naujai sukurtoms ir valdovo interesams lojalioms institucijoms.

1775 m. gruodžio 29 d. Nuolatinė Taryba paskelbė, kad algų skyrimas kariškiams yra jos prerogatyva. Karo komisija su tuo nesutiko ir pasipriešino savo iniciatyva sudarydama „*Delegaciją, kariuomenės būklei sureguliuoti*“, tačiau negavusi iš išdo žadėtų pinigų buvo priversta paklusti.

1776 m. kovo mėn. pab. LDK ir Lenkijos Karo komisijos nutraukė savo veiklą, o jų funkcijas perėmė naujai įsteigta įstaiga - *Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamentas* (lenkų k. *Departament Wojskowy Obojga Narodów Rady Nieustającej*).

Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamentas (1776-1788)

⁹ RAKUTIS, Valdas; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karo komisija*.//Karo archyvas, Vilnius, 1998, T. XV, p. 68.

¹⁰ DAUJOTAS, Jonas; *LDK kariuomenė XVIII a.*//Karo archyvas, Vilnius, 1997, T. XIV, p. 10.

¹¹ LVIA. F.25 (SA) B. 18252, l. 34-35.

Pirmasis Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento posėdis įvyko 1776 m. lapkričio 6 d.¹² Šios institucijos kompetencija buvo apibrėžta dar 1775 m. konstitucijos antrame ir trečiame straipsnyje.¹³ Departamentas vykdė tas pačias funkcijas, kurias anksčiau atliko panaikintos Karo komisijos, tačiau faktiškai jo teisės ir įgaliojimai susiaurėjo. Jis tapo tik pagalbine ATR Nuolatinės Tarybos įstaiga, neturėjusia teisės savarankiškai priimti jokių nutarimų, nes jie buvo tvirtinami tarybos posėdžiuose. Jam buvo leista rengti tik įvairių dokumentų projektus, teikti juos Nuolatinei Tarybai bei įgyvendinti jos priimtus nutarimus. Todėl Karo departamento, kaip vyriausiosios ATR kariuomenės vadovybės institucijos atskirumas ir savarankiškumas buvo labai sąlygiškas.¹⁴ Jo 12 metų veiklos rezultatai atsispindi septyniose nedidelės apimties posėdžių protokolų knygosė, iš kurių matyti, kad ši institucija nebuvo itin aktyvi aktų, reglamentuojančių kariuomenės gyvenimą, kūrimo procese.¹⁵

Karo departamentą sudarė aštuonių pareigūnų kolegija. Jam vadovavo ir posėdžiams pirmininkavo vienas iš Lenkijos ar Lietuvos etmonų, kuris ir užėmė ministro postą. Karo departamentas buvo bendra ATR institucija, todėl komisarais jame dirbo senatoriai ir riterių luomo (bajorų) atstovai iš Abiejų Tautų, tačiau jis posėdžiavo išskirtinai tik Varšuvoje. Dėl to Lietuvos kariuomenei opių klausimų svarstymas dažnai buvo nustumiamas į antrą planą.

Visi Karo departamento komisarai, išskyrus etmonus, kuriuos skyrė valdovas, buvo renkami Nuolatinėje Taryboje dvejiems metams. Atstovai iš Lietuvos paprastai sudarė apie trečdalį departamento pareigūnų. Ilgiausiai jam vadovavo Lietuvos lauko etmonas Juozapas Sosnovskis, tačiau dideliu uolumu darbo departamente metu jis nepasižymėjo. Nutarimui priimti užtekdavo trijų narių balsų, todėl posėdžiai vykdavo net dalyvaujant minimaliam komisarų skaičiui. Didžioji dalis departamento pareigūnų buvo civiliai.

Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamentas turėjo savo kanceliariją (raštinę), kurią sudarė 2 raštininkai, 2 regentai, 2 sekretoriai, 2 kanceliaristai, generalinis auditorius, 2 adjutantai, kasininkas ir instigatorius.¹⁶ Ypatingą padėtį užėmė raštininkai. Jie privalėjo būti visuose departamento posėdžiuose ir, nesant pakankamam balso teisę turinčių pareigūnų skaičiui, dalyvauti balsavime.

¹² KORZON, Tadeusz; *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794)* – Warszawa, 1898, T. III, p. 289-290.

¹³ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. VIII. p. p.70-72.

¹⁴ BUCHOLC-SROGOSZ, Katarzyna; *Departament wojskowy Rady Nieustającej w latach 1775-1789 i 1793-1794* – Poznań, 2007, p. 18-19.

¹⁵ KORZON, Tadeusz; *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794)* – Warszawa, 1898, T. III, p. 291.

¹⁶ RAKUTIS, Valdas; *1764 m. Nuolatinės tarybos Karo departamentas 1775-1788 m.//Moderniosios administracijos tapimas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 m.* – Vilnius, 2014, p. 234.

Lietuvai departamente atstovavo raštininkai: Jonušas Olendskis (1778-1780), Jonas Ošmialovskis (1780-1783), Jurgis Bialopiotrovičius (1783-1787), Mikalojus Moravskis (1787-1789).¹⁷

Nemažiau svarbūs buvo ir kiti raštinės pareigūnai. Pavyzdžiui, sekretorius siuntė pranešimus apie įvykusius departamento posėdžius ir juose priimtus sprendimus Nuolatinės Tarybos sekretoriui. Regentai ir kanceliaristai rašė įsakymus, vedė posėdžių protokolus, tvarkė raštvedybą. Adjutantai vykdė etmono ir Generalinio štabo nurodymus bei potvarkius ir t.t.

Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento veiklą LDK kariuomenės atžvilgiu stipriai ribojó turimi valstybės finansiniai resursai. Algos kariškiams dažnai vėluodavo arba iš vis nebuvo mokamos, kai kurie karo pareigūnai ir karininkai dovanojo valstybei skolas ir ėjo pareigas nereikalaudami atlyginimo. Tokia situacija sąlygojo palankią terpę karininkų ir karinės valdininkijos tarpe plisti įvairiems piktnaudžiavimams: kyšininkavimui, korupcijai, neteisėtai prekybai karininkų patentais, išdo pinigų, skirtų kareivių, puskarininkų ir jaunesniųjų karininkų algoms bei materialiniam aprūpinimui, pasisavinimui ir kt.

Vis tik Karo departamento darbas sugebėjo patenkinti pagrindinius kariuomenės poreikius. Pagrindinis dėmesys buvo skirtas ne jos plėtrai, o esamiems pajėgumams išlaikyti. Departamento pastangomis, siekiant sustiprinti karo drausmę, vystyti bei lavinti kariškių kovinius įgūdžius, buvo parengti ir išleisti keli karo statutai ir kt. kariuomenės gyvenimą reglamentuojantys aktai ir nuostatai. Pavyzdžiui, 1786 m. buvo patvirtintas pirmasis pratybų statusas kavalerijai, skirtas Lenkijai ir LDK (lenkų k. „*Regulamin dla brygad kawaleryi narodowey i pulków przedniej straży Obojga Narodów*“), tais pačiais metais Lietuvos didysis etmonas Liudvikas Tiškevičius sudarė ir išleido Karo stovyklos ir Įgulos tarnybos statutą (lenkų k. „*Regulamin służby obozowey i garnizonowey dla calego wojska Obojga Narodów*“) ir kt.¹⁸

1788 m. spalio 8 d. Varšuvoje buvo sušauktas ATR seimas, įjėjęs į istoriją Ketverių metų (1788-1792) konfederacinio seimo vardu. Pasinaudodamas palankia tarptautine padėtimi, kuomet Rusija kariavo su Turkija ir Švedija, seimas ėmėsi radikalių reformų, siekdamas iš pagrindų pertvarkyti valstybę, sustiprinti jos padėtį. Vienas iš pirmųjų klausimų, atsiradusių seimo posėdžių darbotvarkėje, buvo kariuomenės ir jos vadovybės pertvarkymas. Šis klausimas buvo pradėtas spręsti didžiajai pilietinės visuomenės daliai supratus, kad be pajėgios kariuomenės ir apsupta galingų kaimyninių valstybių, žlugs pati ATR.

¹⁷ *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777-1794. Spisy//Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów1777-1794. Spisy // sudarė M. Machynia, V. Rakutis, Cz. Szrednicki–Kraków, 1999, T. II, p.14-15.*

¹⁸ DAUJOTAS, Jonas; *LDK kariuomenė XVIII a.*//Karo archyvas, Vilnius, 1997, T. XIV, p. 10.

Seime užvirė arši politinė kova tarp Rusijos remiamos karaliaus Stanislovo Augusto ir kunigaikščių Čartoriskių *Familijos* partijos bei opozicinės kunigaikščių Potockių ir kitų stambių magnatų „respublikoniškos“ grupuotės, palankios Prūsijai.

Vos tik pradėjęs darbą, seimas atmėtė karaliaus pasiūlytą sąjungos su Rusija kare prieš Turkiją projektą. Spalio 20 d. seimas priėmė nutarimą dėl ATR kariuomenės padidinimo iki 100 000 karių.¹⁹ Netrukus seime buvo pradėtas svarstyti klausimas dėl Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento, kuris buvo tapęs klusniu įrankiu, primestu Rusijos ir vykdžiusiu karaliaus Stanislovo Augusto ir jo šalininkų politiką, išlikimo. Todėl prasidėjus kalboms dėl departamento naikinimo, Lietuvos didysis etmonas Mykolas Kazimieras Oginskis pasiūlė atkurti LDK Karo komisiją, kuriai jis vadovavo iki 1776 m. Jis įrodinėjo, kad valstybei reikalingos dvi atskiros komisijos, pavaldžios karaliui, kaip nurodė Liublino unijos aktai. Tačiau šiam projektui aktyviai pasipriešinus kitam Lietuvos atstovui – konfederacijos maršalui Kazimierui Nestorui Sapiegai, jis buvo numarintas.²⁰

Abiejų Tautų Karo Komisija (1788-1792)

Seimui buvo pateiktas kitas įstatymo projektas - dėl vienos bendros Abiejų Tautų Karo komisijos sudarymo (lenkų k. „*Komisja Wojskowa Obojga Narodów*“), kuris 1788 m. lapkričio 4 d. buvo priimtas. 1788 m. lapkričio 10 d. seimas priėmė konstituciją (įstatymą), kurioje Abiejų Tautų Karo komisijai buvo patikėtos iki tol Nuolatinės Tarybos Abiejų Tautų Karo departamento turėtos karinės funkcijos.²¹ Lapkričio 20 d. taip pat buvo nuspręsta, kad komisija bus pavaldi tik seimui, kartu prasidėjo Nuolatinės Tarybos ir jos departamentų naikinimas.

Iškilius opiam klausimui dėl karininkų skyrimo tvarkos, buvo priimtas kompromisinis variantas. Pagal jį valdovas išlaikė savo vadovavimą gvardijos regimentams (pulkams), bet jo teisės skiriant karininkus buvo apribotos. Tai yra iki majoro laipsnio karininkus pristatydavo pulko vadas, o dar aukštesnio laipsnio – Karo komisija, pateikdama tik du kandidatus. Tokiu būdu valdovas išlaikė kariuomenės kontrolę, nors Karo komisija ir nebuvo jam pavaldi. Savo ruožtu, komisija gavo galimybę dalyvauti karininkų skyrimo procese, nors ir lemiamą žodį palikdama valdovui.

Nuo 1788 m. lapkričio 4 d. iki gruodžio 23 d. seime vyko Abiejų Tautų Karo komisijos sudėties bei struktūros sudarymas, jos veiklos reglamentavimas. Šio klausimo sprendimui buvo skirtos 7 sesijos.

¹⁹ *Volumina Legum* – Kraków, 1889, T. IX. p. 62

²⁰ ŠAPOKA, Adolfas; *Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos*// Raštai, T.2, - Vilnius, 2008, p. 256.

²¹ RAKUTIS, Valdas; *Abiejų Tautų Karo komisija 1788-1792m. //Moderniosios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 m.* –Vilnius, 2014, p. 318.

Komisarų sąrašas buvo paskelbtas gruodžio 23 d. ir ji laikoma oficialia Abiejų Tautų Karo komisijos steigimo data. Ją sudarė etmonas (vienas iš keturių), 3 senatoriai, 9 pasiuntinių rūmų atstovai ir 5 kariškiai, iš viso 18 komisarų.²² Remiantis įstatymų nustatytais komisijos narių atrankos principais 2/3 jos narių buvo civiliai valdininkai, o 1/3 – karo pareigūnai.

Atskirai Abiejų Tautų Karo komisijoje buvo apibrėžtas kariškių statusas, kuriuos sudarė po vieną atstovą nuo kiekvienos ATR kariuomenės divizijos deleguotų karininkų-specialistų grupė. Jie vykdė komisijos pagalbininkų funkcijas, teikė jai informaciją, profesionalias konsultacijas, tačiau neturėjo balso teisės. Karo komisijos posėdžiui įvykti užteko septynių pareigūnų kvorumo, bet civiliai, bet koku atveju, turėjo sudaryti daugumą. Komisija buvo pavaldi ir atskaitinga ATR Ketverių metų seimui, tačiau siųsdavo raportus (pranešimus) ne tik jam, bet ir karaliui Stanislovui Augustui.

Iš Lietuvos Abiejų Tautų Karo komisijos darbe dalyvavo senatorius Naugarduko vaivada Juozapas Niesiolovskis; pasiuntinių rūmų atstovai: pulkininkas kun. Mikalojus Radvila, Juozapas Šveikovskis, Jurgis Zabiela; kariškiai: generolas majoras Tadas Stetkevičius ir Priešakinės sargybos pulkininkas Juozapas Jelenskis.²³ Visi Lietuvos atstovai palaikė artimą ryšį su kariuomene. Juozapas Niesiolovskis buvo 6-ojo pėstininkų regimento šefas (vadas), aktyviai reiškęsi kaip sumanus ir gabus pertvarkymų kariuomenėje organizatorius. Kun. Mikalojus Radvila dalyvavo karininkų egzaminavimo komisijoje, kur pasirodė kaip vienas aktyviausių ir veikliausių jos narių.

Svarbiausi Abiejų Tautų Karo komisijos veiklą reglamentuojantys dokumentai buvo sudaryti 1788 m. lapkričio 22 - gruodžio 20 d. seimo posėdžiuose.²⁴ Juose buvo nustatyta, kad kas trečią kadenciją Karo komisija turi vykti Lietuvoje. Tačiau ši nuostata taip ir liko neįgyvendinta, nes per visą savo veiklos laikotarpį komisija dirbo Varšuvoje, Krasinskių rūmuose.

Pagal įstatymą etmonai savo pareigas turėjo eiti paeiliui, po tris mėnesius kiekvienas, pradėdant nuo Lenkijos Didžiojo etmono, paskui Lietuvos lauko, po jo komisijos posėdžiams turėjo vadovauti Lietuvos didysis, o po jo Lenkijos lauko etmonai. Už pareigų nevykdymą jiems galėjo būti sulaikyta ketvirčio alga. Kartu posėdžiauti etmonams buvo draudžiama, kaip ir vadovauti vienu metu

²² ŠAPOKA, Adolfas; *Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos*// Raštai, T.2, - Vilnius, 2008, p. 264-265.

²³ KORZON, Tadeusz; *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794)* – Warszawa, 1898, T. V, p. 37.

²⁴ RATAJCZYK, Leonard; *Wojsko i obronność Rzeczypospolitej 1788-1792* – Warszawa, 1975, p.159-171.

kariuomenei ir eiti pareigas komisijoje.²⁵ Nesant etmonui, komisijos pirmininkaujančio pareigas leista perimti komisarui senatoriui.

Penki kariškiai komisarai turėjo būti ne aukštesnio kaip pulkininko laipsnio, visi bajorai, turintys tėvonijas, iš jų trys atstovavo Lenkijos, du - LDK kariuomenės. Komisarams už darbą buvo numatyta 8000 auksinų metinė alga, išmokant kas pusmetį dalimis „ratomis“. Už praleistus posėdžius atlyginimas turėjo būti proporcingai mažinamas.

1788 m. lapkričio 28 d. seimo patvirtintame Abiejų Tautų Karo komisijos narių priesaikos tekste buvo įrašyta, kad komisarai privalo būti: ištikimi valdovui ir ATR; nebendradarbiauti su užsienio valstybėmis; neimti iš kitų valstybių pinigų; vengti kariuomenės panaudojimo privatiems reikalams ir veiksmų, galinčių sukelti konfliktus su kitomis valstybėmis; saugoti savo valstybės vientisumą (sienas) ir piliečių saugumą; nenaudoti kariuomenės seimui ir kitiems pareigūnams įtakoti; neimti kyšių; laikytis komisijos darbą apibrėžiančių nuostatų ir kt.

Abiejų Tautų Karo komisijos veiklos sritis nustatančiame įstatyme buvo numatyta, kad jos kompetencijai priklausė drausmės ir disciplinos kariuomenėje palaikymas; tautinės (lenkų) karinės uniformos devėjimo tvarka; karinių dalinių ir stovyklų dislokacijos vietų nustatymas; išskolinimų karininkams gražinimas; pensijų invalidams ir pašalpų kariškių našlėms mokėjimas.²⁶ Ji taip pat skyrė karininkus ir kareivius vežamų ginklų, pinigų ar kalinių ginkluotai palydai, rūpinosi valstybės sienų ir muitinių apsauga bei stiprinimu.

Atskiras įstatymas apibrėžė teismines komisijos galias. Ginčus tarp kariškių ji galėjo spręsti pati, ieškinių tarp civilių ir kariškių atveju ji turėjo sušaukti atskirą teismą atskirai Lenkijai ir LDK, registruojant bylas atskiruose registruose. Viena iš Karo komisijos funkcijų buvo karinės pagalbos skyrimas. Kiekvienas pilietis, kurio teismo nuosprendyje buvo minima karinė pagalba turėjo teisę ją pasinaudoti, kreipdamasis į artimiausią diviziją, pulką ar pačią komisiją. Tokiu atveju jam buvo garantuota mažiausiai trijų ginkluotų karių palyda. Ignoravus piliečių prašymą ar nesuteikus karinę pagalbą dalinių vadams ir pačiai Karo komisijai įstatymų buvo numatytos griežtos bausmės.²⁷

Abiejų Tautų Karo komisija taip pat prižiūrėjo, kad karininkams, puskarininkiams ir kareiviams reguliariai (kas ketvirtį) būtų išmokama alga, kontroliavo naujų etatų daliniuose sudarymą, pristatymų karininkų laipsniams gauti pateikimo ir jų suteikimo tvarką. Šiame procese ji vykdė tarpininkavimo

²⁵ RAKUTIS, Valdas; *Abiejų Tautų Karo komisija 1788-1792m. //Moderniosios administracijos tapšmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 m.* –Vilnius, 2014, p. 332-333.

²⁶ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. IX. p. 53-54.

²⁷ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. IX. p. 55-56.

(lenkų k. *forsztelacya*) funkcijas, nes aukšto laipsnio karininkus skyrė ir atleido karalius, o žemesnio rango karininkus ir puskarininkius - regimentų (pulkų) vadai, be to jie buvo įpareigoti siųsti komisijai savo parinktų kandidatų rekomendacijas su pristatymais naujam karo laipsniui gauti.

Su kariuomene Abiejų Tautų Karo komisija bendravo per divizijų, regimentų (pulkų), atskirais atvejais, komandų ir laikinų junginių vadus. Komisija jiems atsiųsdavo įsakymus, paklausimus, nurodymus, o dalinių vadai raportuodavo apie jų atlikimą, papildomai iškeldami problemas ir teikdami savo pasiūlymus. Tokie mėnesiniai raportai buvo pateikiami pagal nustatytas formas ir užtikrino šių kariuomenės dalinių atskaitomumą.

Komisija taip pat siųsdavo į pulkus savo liustratorius (tikrintojus), kurie stebėjo vietoje, kad aptikti trūkumai būtų pašalinti. Taip 1790 m. vasarą, ruošiantis dvejų metų Karo komisijos veiklos ataskaitai, buvo atliktas visos ATR kariuomenės bendras patikrinimas, pasiunčiant su detaliomis instrukcijomis į visus dalinius karininkus-liustratorius, komandiruotus iš skirtingų dalinių. Toks patikrinimas leido ne tik geriau sužinoti apie realią situaciją kariuomenėje, bet ir keistis tarnybos patirtimi.

Karo komisija taip pat privalėjo rengti ir taisyti karo teisės aktus, prižiūrėti karinio rengimo sistemą, tiek jos normatyvinę, tiek praktinę dalį, spręsti konfliktus tarp kariškių ir visuomenės, skirti bausmes ir nuobaudas, koordinuoti dezertyrų ir karo nusikaltėlių paiešką ir kt.

Už Abiejų Tautų Karo komisijos narių (komisarų) padarytus nusikaltimus ir nusižengimus buvo nustatytos griežtos bausmės. Nusikaltusius komisarus teisė reprezentatyvi komisija, vadovaujama valdovo, sudaryta iš svarbiausių valstybės pareigūnų, senatorių ar riterių luomo atstovų, turinti ne mažiau kaip 24 asmenis. Bausmės už nusikaltimus numatė turto konfiskaciją, draudimą eiti bet kokias valstybines pareigas, įkalinimą bokšte ir kt. Seimas privalėjo periodiškai tikrinti karo komisijos darbą. Taip 1790 m. kovo 10 d. jo nutarimu buvo sudaryta deputacija, turėjusi patikrinti karo komisijos veiklą. Ją sudarė 3 senatoriai ir 12 pasiuntinių rūmų atstovų. Nuo LDK joje atstovavo Žemaitijos seniūnas Gelgaudas, Lietuvos vaisksis Zaleckis, Lietuvos raštininkas Sulistrovskis, išdininkas Pavlikovskis, seniūnas Gutakovskis.²⁸

Abiejų Tautų Karo komisija turėjo kanceliariją (raštinę), dar vadinamą pagalbiniu biuru, kurią sudarė Lenkijos karalystės ir LDK dalys. Svarbiausiu iš jos valdininkų arba oficialistų, atstovavusių Lietuvą, buvo kariuomenės raštininkas Mikalojus Moravskis, po jo ėjo kariuomenės regentas Antanas

²⁸ RAKUTIS, Valdas; *Abiejų Tautų Karo komisija 1788-1792m. //Moderniosios administracijos tapimas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 m.* –Vilnius, 2014, p. 336-337.

Trenbickis, komisijos generalinis auditorius Antanas Lukaševičius ir generalinis adjutantas Adomas Guzkovskis, kariuomenės kasininkas Prančiškus Oštorpas, instigatorius Dominykas Kulieša, egzercermeisteris (žirgų jodinėjimo specialistas) Antanas Chlevinskis.²⁹ Taip pat šaltiniuose yra minimi kiti kanceliarijos tarnautojai: kanceliaristai, aplikantai, kopistai (kopijuotojai).

Svarbi Abiejų Tautų Karo komisijos, kaip centrinės ATR kariuomenės valdymo institucijos, prievolė buvo įsakymų, potvarkių, statutų, reguliamųjų (nuostatų), instrukcijų, ir kitų norminių aktų sudarymas ir jų perdavimo visiems karinių pajėgų vienetams, dislokuotiems įvairiose provincijose, organizavimas, taip pat pastovus ir patikimas abipusis komunikavimas.

Šiam darbui provincijose palengvinti ir vykdyti 1789 m. kiekviename pavieta (iš viso 72) buvo įsteigtos teritorinės civilinės-karo tvarkomosios komisijos. Jų veiklos nuostatuose, be Karo komisijos tiesioginių įsakymų ir nurodymų vykdymo, buvo numatytos dar keturios pagrindinės funkcijos: kariškių apgyvendinimo; naujokų pristatymo (rekrutacijos), dalinių aprūpinimo maistu ir pašaru, bei teisingumo užtikrinimo.³⁰ Nors civilinės-karo tvarkomosios komisijos vykdė ir kitų centrinių valstybinių įstaigų nurodymus, tačiau svarbiausia jų „darbdave ir viršininke“ buvo būtent Abiejų Tautų Karo komisija.

1789 m. spalio mėn. Abiejų Tautų Karo komisija pateikė seimui laikiną ATR kariuomenės sudėties etatų lentelę. Lietuvai šis etatas numatė 32 688 karių, tačiau dėl finansinių priežasčių jis pasirodė nerealus ir jį nutarta sumažinti iki 20 000.

LDK kariuomenę tuo metu sudarė: Generalinis štabas - 26 karininkai; 2 Tautinės kavalerijos brigados (husarų) ir (petihorų), Raitosios gvardijos regimentas ir 5 Priešakinės sargybos (totorių) kavalerijos pulkai - iš viso 6610 karių; Pėstininkų gvardijos regimentas, 6 pėstininkų regimentai (pulkai), Didžiosios Buožės šaulių vėliava, Lauko Buožės grenadierių vėliava - iš viso 3 719 karių, artilerija - 325 kariai.³¹ Deja, dėl lėšų trūkumo, net sumažintą laikiną kariuomenės etatą užpildyti buvo labai sudėtinga.

Siekdamas padidinti kariuomenės dydį, 1789 m. gruodžio 7 d. Ketverių metų seimas priėmė Abiejų Tautų Karo komisijos parengtą mobilizacijos įstatymą. Jame buvo nurodyta, kad karališkose (valstybinėse) ir bažnytinėse žemėse 50 kiemų, o privačiose bajorų - 100 kiemų, privalės pristatyti po

²⁹ *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777-1794. Spisy//Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów1777-1794. Spisy* // sudarė M. Machynia, V. Rakutis, Cz. Szrednicki–Kraków, 1999, T. II, p.14-16.

³⁰ LVIA. F.25 (SA) B. 4150, l. 13-14.

³¹ LVIA. F.4 (SA) B. 18290, l. 134.

vieną naujoką (rekrutą).³² Kiekvienam pulkui buvo paskirta teritorija (kantonas), iš kurios turėjo būti imami naujokai. Mobilizacinis darbas buvo pavestas vykdyti pavietų civilinėms-karo tvarkomosioms komisijoms, o jo kontrolė Karo komisijai. Tarnybos laikotarpis kariuomenėje naujokams buvo nustatytas nuo 6 iki 8 metų.

Vykdamas karinę reformą 1789-1790 m., LDK kariuomenėje buvo suformuota naujų karinių dalinių: atsirado 7-as ir 8-as pėstininkų regimentai, Lietuvos artilerijos ir inžinierių korpusai, A. Ulano Priešakinės sargybos (totorių) kavalerijos pulkas, M. Trembickio lengvųjų pėstininkų batalionas. Vilniuje prie akademijos buvo įsteigtas kadetų korpusas, ruošęs karininkus LDK kariuomenei.³³ Vilniaus arsenale buvo saugoma 40 patrankų, didelis kiekis šaunamųjų ir šaltųjų ginklų, amunicijos ir ekipuotės. Ten taip pat veikė 2 parako malūnai, patrankų liejykla, ginklų remonto ir šovinių gamybos dirbtuvės. Nepaisant to, ginklų trūko, todėl Abiejų Tautų Karo komisija nutarė nupirkti jų užsienyje. Iš Berlyno ginklų gamyklų Prūsijoje į Varšuvą buvo atgabentas didelis kiekis naujo pavyzdžio ginklų: šautuvų, pistoletų, patrankų sviedinių, šovinių, parako, švino ir kt. amunicijos, kurie komisijos nurodymu buvo paskirstyti Lenkijos ir LDK kariuomenėms.

Abiejų Tautų Karo komisijos vaidmuo besiformuojančioje ATR valdymo sistemoje kiek pakito priėmus 1791 m. Gegužės 3 d. konstituciją ir sukūrus Įstatymų sargybą. Tai buvo vykdomosios valdžios institucija, prie karaliaus suformuota kolegiali aukščiausiųjų valstybės pareigūnų taryba, kurią sudarė 5 ministrai, tame tarpe ir karo ministras (*lotynų k. minister belli*). Jam tapo pavaldi ir Abiejų Tautų Karo komisija. Taigi anksčiau buvusi atskaitinga seimui, Karo komisija neteko dalies savo vykdytų funkcijų, kurias perėmė valdovo vadovaujamas ministrų kabinetas, ir virto daugiau kariuomenės priežiūros funkcijas atliekančia įstaiga.³⁴

Visos komisijos karinėje srityje vykdomos reformos iš tikrųjų buvo skirtos, parengti ATR karui su Rusija, remiantis kitos užsienio valstybės – Prūsijos parama. Kariuomenės didinimas tebuvo priemonė šiam tikslui įgyvendinti. Lyginant su kitomis anksčiau ir vėliau veikusiomis institucijomis Abiejų Tautų Karo komisija dirbo nuolat, labai energingai ir gana efektyviai. Būtent jos parengti projektai dažnai tapdavo seimo nutarimų pagrindu. Tačiau komisija turėjo pernelyg mažai politinių svertų, kad kardinaliai pakeistų padėtį kariuomenėje. Užversta kasdienių reikalų lavina, ji negalėjo pilnai susikoncentruoti svarbiausiais valstybės gynimo klausimais. Abiejų Tautų Karo komisija

³² *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. IX. p. 143-145.

³³ DAUJOTAS, Jonas; *LDK kariuomenė XVIII a.*//Karo archyvas, Vilnius, 1997, T. XIV, p. 14.

³⁴ RAKUTIS, Valdas; *1764 m. Abiejų Tautų Karo komisija 1788-1792m.*//*Moderniosios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 m.* –Vilnius, 2014, p. 339.

nesugebėjo parengti vieningo valstybės gynimo plano, nesuprato ir neįvertino ilgalaikio planavimo ir su juo susijusios gynybos politikos reikšmės, kuri didžiąja dalimi nulėmė karinių pajėgų pasirengimą karo metu ginti ATR suverenitetą.

1792 m. gegužės mėn. buvo paskelbta Targovicos konfederacija, kurios tikslas - su Rusijos parama likviduoti Ketverių metų seimo pažangias reformas ir Gegužės 3 d. konstitucijos nustatytą ATR santvarką. Tarp šalių puolusios, konfederatus rėmusios Rusijos armijos ir ATR kariuomenės kilo karas, kurį laimėjo konfederacijos šalininkai. Atsižvelgdama į tai 1792 m. rugpjūčio 20 d. Abiejų Tautų Karo komisija, pranešusi kariuomenei apie karo pabaigą ir apie jos perėjimą etmonų valdžion, baigė savo darbą.³⁵

Nuolatinės Tarybos Karo departamentas ir LDK Karo komisija (1793-1794)

Rusų okupuotoje LDK teritorijoje valdžia atiteko konfederatams, kuriems vadovavo Lietuvos didysis kancleris Aleksandras Mykolas Sapiega. Konfederatų valdžią teko pripažinti ir ATR karaliui Stanislovui Augustui Poniatovskiui. Panaikinus Abiejų Tautų Karo komisiją, kariuomenei buvo pavesta vadovauti vienam iš Targovicos konfederacijos organizatorių ir vadų, 1793 m. išrinktam Lietuvos didžiuoju etmonu, kunigaikščiui Simonui Korvinui-Kosakovskiui. Valstybė formaliai grįžo prie 1775 m. teisės, pagal kurią etmonams buvo užtikrinta didelė valdžia. Šalia Nuolatinės Tarybos Karo departamento ėmė veikti ir atskira LDK Karo komisija.

1793 m. kovo 19 d. Lietuvos generalinės konfederacijos taryba savo nutarimu įsteigė LDK Karo komisiją. Komisija buvo laikina. Be Lietuvos didžiojo etmono Simono Korvino Kosakovskio ir lauko etmono Juozapo Zabelos ją sudarė dar 10 komisarų: senatoriai Upytės kaštelionas Mykolas Straševičius, Slonimo kaštelionas Jonas Kazimieras Makoveckis; pasiuntinių rūmų atstovai: Ignotas Šveikovskis, Liudvikas Gelgaudas, Kazimieras Narbutas, Jonas Rudnickis; kariškiai: generolas majoras Jelenskis, inžinierių korpuso vadas pulkininkas Jokūbas Jasinskis, 1-ojo pėstininkų regimento vadas pulkininkas Ignotas Ryminskis, 1-ojo Priešakinės sargybos kavalerijos pulko rotmistras Antanas Milaševičius.³⁶

LDK Karo komisijos veiklos atnaujinimu konfederatai siekė pabrėžti ir sustiprinti Lietuvos savarankiškumą bei kartu įtvirtinti Kosakovskių giminės ir jų šalininkų įtaką. Šiai institucijai sunkiai sekėsi pradėti savo darbą.

³⁵ RAKUTIS, Valdas; *Nuolatinės Tarybos Karo Departamentas ir LDK Karo komisija 1793-1794m. //Moderniosios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 m.* –Vilnius, 2014, p. 432-433.

³⁶ SULEK, Zbigniew; *Sprzysiężenie Jakuba Jasińskiego* –Warszawa, 1982, p. 26-28.

1793 balandžio 16 d. Vilniuje, Valdovų rūmuose, į pirmą posėdį susirinkę komisarai nesurinko kворumo ir buvo priversti išsiskirstyti.³⁷ Tik gegužės 21 d., pagaliau surinkusi kворumą, komisija paskelbė apie savo veiklos pradžią. Iš pradžių ji ėmėsi iniciatyvos sudaryti naujus etatus LDK kariuomenėje, kurioje tuo metu tarnavo 14 692 kariškiai ir kuriems išlaikyti reikėjo daugiau kaip 2 milijonų auksinų. Neradus izde tokios pinigų sumos, šių ketinimų buvo atsisakyta. Be to, nutarta nemokėti pinigų daliniams, po antrojo ATR padalijimo atsidūrusiems Rusijos okupacijos zonoje, 8-am kunigaikščio Radvilos pėstininkų regimentui ir 2-ai Tautinės kavalerijos brigadai, kurie vėliau buvo išformuoti. Laikinoji Karo komisija veikė be aiškaus reglamentavimo, jai buvo pavesta karo teisėtvara, finansiniai kariuomenės reikalai, jos aprūpinimas ginklais, uniforma, amunicija ir ekipuote.

1793 m. liepos-rugpjūčio mėn. LDK Karo komisijos veikla buvo gana vangi. Tik dalis komisijos narių buvo lojalūs Kosakovskiui, o kita dalis komisarų specialiai sabotavo jos darbą, nelankydami posėdžių. Vienas iš šių komisarų - pulkininkas Jokūbas Jasinskis, kuris buvo užsiėmęs inžinerijos ir artilerijos mokyklos Vilniuje steigimu bei slapta ruošė dirvą būsimam 1794 m. sukilimui.³⁸ 1793 m. spalio 1 d. laikinoji LDK Karo komisija baigė savo darbą.

Vienu metu su LDK Karo komisija kariuomenės reikalus sprendė ir 1793 m. nuo birželio 17 d. iki lapkričio 23 d. Gardine posėdžiavęs paskutinis ATR seimas. Vienas iš pagrindinių jo uždavinių karinėje srityje buvo sudaryti naujus kariuomenės etatus, derinant juos su realiomis valstybės izdo galimybėmis. Iš esmės Gardino seimas, tęsdamas Targovicos konfederacijos susitarimus, nutarė redukuoti (sumažinti) karines pajėgas. Jame buvo nuspręsta inventorizuoti ir patikrinti faktinį Lenkijos ir LDK kariuomenėse tarnavusių kariškių kiekį bei atlikti visų dalinių piniginių įplaukų ir išlaidų apskaitos knygų reviziją.³⁹

Šiam milžiniškam darbui atlikti buvo sudarytos kelios specialios komisijos ir deputacijos. Svarbiausia iš jų, seimo buvo paskirta 1793 m rugsėjo 28 d. ir pavadinta *Kariuomenės liustracijos ir atsiskaitymo (likvidacijos) komisija*.⁴⁰ Lenkijos ir LDK kariuomenėms tikrinti buvo sudarytos atskiros komisijos. Pagal patvirtintus nuostatus komisiją turėjo būti sudaryta 2/3 iš civilių ir 1/3 iš kariškių, iš viso 12 komisarų.

³⁷ LVIA. F.25 (SA) B. 4158, l. 18.

³⁸ LVIA. F.25 (SA) B. 4158, l. 33.

³⁹ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. X. p. 76.

⁴⁰ RAKUTIS, Valdas; *Nuolatinės Tarybos Karo Departamentas ir LDK Karo komisija 1793-1794m. //Moderniosios administracijos tapšmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 m.* –Vilnius, 2014, p. 436.

Norėdama atlikti savo darbą, *LDK kariuomenės iliustracijos ir atsiskaitymo (likvidacijos) komisija* turėjo pasidalinti į 4 dalis: 3 dalys (9 komisarai) turėjo vykti revizuoti tris Lietuvos kariuomenės divizijas; o viena dalis dirbti prie LDK Karo komisijos Vilniuje. Iliustracinė komisija turėjo pradėti darbą 1793 m. lapkričio 15 d., tačiau realiai ji pradėjo veikti tik nuo 1794 m. vasario 10 d. Revizija privalėjo būti atlikta labai kruopščiai: buvo tikrinamas buvęs ir esamas dalinio personalas, žirgai, ginkluotė, ekipuotė, piniginių įplaukų ir išlaidų apskaitos knygos, kariškių algų žiniaraščiai ir kt. Baudžiamojon atsakomybėn galėjo būti patraukti netgi asmenys, jau pasitraukę iš tarnybos.

Nepaisant visų seimo sudarytų komisijų ir deputacijų, pagrindiniais kariuomenės reikalų tvarkytojais ir toliau liko LDK Karo komisija bei jai formaliai vadovaujantis Lietuvos didysis etmonas Simonas Kosakovskis. Konfliktas tarp jo ir komisijos tapo nuolatinio reiškiniu, turėjusiu didelės įtakos kariuomenėje vykdomiems pertvarkymams.

Gardino seimas pastovios sudėties LDK Karo komisijos nuostatus išleido 1793 m. lapkričio 23 d., o pati komisija buvo suformuota gruodžio 15 d. Be didžiojo etmono Kosakovskio ją sudarė dar 6 komisarai. Tai buvo civiliai pareigūnai: Žemaitijos kaštelionas Stanislovas Tiškevičius, Bresto vaivadaitis Jonas Nepomukas Horainas, Starodubo pakamaris Prančiškus Jelskis, Livonijos pasiuntinys Stanislovas Manučis; taip pat kariškiai: Tautinės kavalerijos rotmistras Adomas Chreptavičius, kariuomenės raštininkas Jurgis Bialopiotrovičius.⁴¹ Jau pats komisijos darbo organizavimas neapsiėjo be problemų: komisarai net negavo oficialaus kvietimo eiti pareigas, nes apie paskyrimą sužinojo tik iš laikraščių.

1794 m. sausio-vasario mėn. į Karo komisijos posėdžius susirinkdavo tik komisarai J. Horainas ir J. Bialopiotrovičius, apie ką jie informavo Nuolatinės Tarybos Karo departamentą. Kiti komisijos nariai, tame tarpe didysis etmonas Kosakovskis, juose nedalyvavo. Netrukus trys komisarai oficialiai atsisakė savo pareigų, o vietoj jų valdovas paskyrė tris naujus valdininkus: Upytės kaštelioną Mykolą Straševičių, generolą majorą Motiejų Frankovskį ir 2-jo Priešakinės sargybos kavalerijos pulko vadą plk. Augustiną Kadlubiskį.⁴² Dėl slapto sabotavimo, nesant narių kvorumui, komisijos darbas buvo paralyžiuotas. Karo komisija pradėjo normaliai veikti tik 1794 m. kovo 14 d.⁴³

Sudėtingai klostėsi LDK Karo komisijos ir ATR Nuolatinės tarybos Karo departamento santykiai. Pagal seimo valią naujus etatus daliniuose turėjo sudėlioti būtent komisija ir perduoti tvirtinti

⁴¹ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. IX. p. 345.

⁴² RAKUTIS, Valdas; *Nuolatinės Tarybos Karo Departamentas ir LDK Karo komisija 1793-1794m. //Moderniosios administracijos tapimas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 m.* –Vilnius, 2014, p. 447.

⁴³ SULEK, Zbigniew; *Sprzysiężenie Jakuba Jasińskiego* –Warszawa, 1982, p.93-95.

Nuolatinei Tarybai, tačiau komisija siūlė palaukti *Kariuomenės liustracijos ir atsiskaitymo (likvidacijos) komisijos*, vykdytosios patikrą LDK kariuomenėje, išvadų. Nesulaukęs iš Karo komisijos aiškių rezultatų, Nuolatinės Tarybos Karo departamentas pareikalavo įvykdyti kariuomenės redukciją (sumažinimą) iš pradžių iki kovo 15 d., o vėliau iki 20 d. Tačiau departamento įsakymo vykdymas Karo ir Liustracijos komisijų, kuriose didele dalimi dirbo valdininkai, slapta ruošę sąmokslą, buvo visokiais būdais vilkinamas ir sabotuojamas. Taigi Karo komisijos veikla šiuo laikotarpiu sustabdė Lietuvos kariuomenės sumažinimą, kas turėjo teigiamos įtakos 1794 m. balandžio mėn. šalyje kilusio sukilimo sėkmei pradiniam etape.

1794 m. pab. nuslopinus T. Kosciuškos sukilimą, LDK okupavo rusų armija. 1795 m. spalio 24 d. Rusija, Prūsija ir Austrija pasirašė susitarimą dėl trečiojo ATR padalijimo. Spalio 25 d. karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis buvo priverstas atsisakyti sosto Rusijos imperijos naudai. Abiejų Tautų Respublika kaip valstybė žlugo. Jos valstybinės institucijos, tame tarpe ir LDK Karo komisija, baigė savo veiklą.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1794-1795 m. LDK Karo komisijos bylos kartu su Nuolatinės Tarybos Karo departamento ir Abiejų Tautų Karo komisijos bylomis, sujungtos į vieną bendrą Lietuvos Karo komisijos dokumentų kompleksą. Bylos buvo pervežtos į Vilnių ir perduotos saugojimui į LDK Vyriausiojo tribunolo archyvą. Archyvas tuo metu buvo įsikūręs Vilniaus žemės teismo raštinės patalpose. Jį sudarė 2 070 knygų, kurių didelė dalis buvo blogame stovyje.⁴⁴ Be tribunolo ir Karo komisijos dokumentų, jam taip pat priklausė Dvaro asesorių teismo ir Targovicos konfederacijos aktai.

1795 m. gegužės mėn. generalgubernatorius kunigaikštis Nikolajus Repninas Vyriausiojo tribunolo archyvo priežiūrą ir jo bylų sutvarkymą pavedė iš Varšuvos atvykusiam raštininkui Andriui Malčevskiui, kuriam į pagalbą skyrė archyvistą Konstantiną Šeliutą ir trys kanceliarijos darbuotojus. Netrukus tribunolo archyvas gavo kelis kambarius Šv. Kazimiero vienuolyne., o 1798 m. jis persikėlė į pijorų vienuolyną. Kadangi carinė valdžia neskyrė archyvui pastovios būstinės, jis dar ne kartą buvo kraustomas bei keitė savo pavaldumą. Nepaisant kuklaus finansavimo ir nedidelio darbuotojų etatų

⁴⁴ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923. p. 2.

kiekio, archyve nuolat vyko darbas: buvo keičiami suplyšę knygų viršeliai, tvarkomos ir aprašomos bylos, sudarinėjami jų registrai, klientams išduodami teisinių aktų nuorašai.

1823 m. Vilniaus žemės teismo regento Jono Zienkovičiaus sudarytame Vyriausiojo tribunolo archyve saugomų bylų registre yra minimos 186 LDK Karo komisijos knygos.⁴⁵ 1842 m. prie Vilniaus gubernijos valdybos statistikos komiteto buvo sudaryta laikina keturių narių komisija, kurios užduotis buvo per vienerius metus peržiūrėti tribunolo archyve saugomas knygas, atrinkti ir perrašyti vertingiausius moksliniu požiūriu dokumentus bei paruošti juos spaudai. 1843 m. Vilniuje buvo išleista šios komisijos parengta knyga, kurios įvade taip pat minimos 154 Karo komisijos knygos.⁴⁶

1852 m. balanžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo.“⁴⁷ Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2 300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Vilniaus civilinio teismo rūmai, kurių žinioje buvo Vyriausiojo tribunolo archyvas, nuo 1852 m. rugpjūčio mėn. iki 1859 m. balandžio mėn. visas šio archyvo bylas, tame tarpe ir 149 Lietuvos Karo komisijos knygas, perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui.⁴⁸ Karo komisijos knygos buvo perduotos per du etapus: pirmame bylų perdavimo žiniaraštyje minimos - 111, antrame -38 knygos. Visos bylos buvo gautos įrištos, jų lapai sunumeruoti.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18 243 bylos. Lietuvos Karo komisijos bylos (38 vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 4136-4173).⁴⁹ Pagal dokumentų pobūdį N. Gorbačevskis jas suskirstė į dekretų, universalų (įsakų) ir karinių laipsnių sąrašų knygas. Ankstyviausias dokumentas buvo 1771 m., vėlyviausias – 1795 m. Kiekvienai bylai kataloge buvo suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis.

⁴⁵ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923. p. 11.

⁴⁶ *Собрание древних грамот и актов городов Вильны, Ковна, Трок, православных монастырей, церквей и по разным предметам* – Вильна, 1843, ч. 1-2.

⁴⁷ *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе.* Том XXVII.–Санкт-Петербург; 1853. с. 228-230.

⁴⁸ LVIA. F. 594 Ap. 1. B. 654 l. 124-127v.

⁴⁹ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской*– Вильна; 1872, p. 128-129.

Svarbu pažymėti, kad N. Gorbačevskis, dėl nežinomų priežasčių, į savo spausdintinį katalogą neįtraukė didžiosios dalies Vilniaus centriniam senųjų aktų archyve tuo metu saugotų Lietuvos Karo komisijos dokumentų kompleksui priklausančių bylų. Šios bylos vėliau buvo įrašytos į papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą (papild. Gor. kat. Nr. 18244-18380), didžiąja dalimi sudarytą iš bylų, į archyvą patekusių 1873-1914 m. laikotarpyje, ir neįtrauktų į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą. Be inventorinio numerio šiame kataloge kiekviena byla turėjo sudarytą trumpą antraštę, buvo nurodyti data ir lapų kiekis.

1906 m. išleistas dalinai pertvarkytas spausdintas Ivano Sprogio senųjų aktų archyvo katalogas buvo informatyvesnis. I. Sprogio kataloge Lietuvos Karo komisijos bylos taip pat sudarė atskirą grupę (Spr. Nr. 4104-4181).⁵⁰ Karo komisijos bylų kiekis šiame kataloge padidėjo (78 vienetai) dėl to, kad I. Sprogis prie komisijos bylų prijungė keliasdešimt LDK Iždo tribunolo (1613-1764) ir Iždo komisijos (1765-1794) bylų, susijusių su kariuomenės išlaikymui skirtų valstybės išdo mokesčių, pajamų ir išlaidų apskaita. I. Sprogis, kaip ir N. Gorbačevskis, Karo komisijos grupę suskirstė į dekretų, universalų (įsakų) ir karinių laipsnių sąrašų knygas, taip pat kiekvienai bylai rusų kalba jis sudarė informatyvią antraštę. Kataloge bylos surašytos chronologine seka, kiekviena gavo naują inventorinį numerį, tiksliau apibrėžtos jos chronologinės ribos ir nurodytas lapų kiekis. I. Sprogio ir N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogais, nepaisant jų neišbaigtumo, plačiai naudojamosi iki šių dienų.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvu. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdamas šį potvarkį, 1949-1951 m. LDK Karo komisijos dokumentų kompleksas buvo suskaidytas į tris fondus ir jiems suteikti numeriai. LDK Karo komisijos fondui suteiktas Nr. 25 (SA); Nuolatinės Tarybos Karo departamento fondui Nr. 5 (SA); Abiejų Tautų Karo komisijos fondui Nr. 4 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senieji aktai, tame tarpe ir Abiejų Tautų

⁵⁰ *Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг/ сост. И. Спрогис – Вильна, 1901-1913, р. 139-141.*

Karo komisijos fondas. Pradžioje fondą Nr. 4 (SA) „Abiejų Tautų Karo komisija“ sudarė vienas apyrašas. Papildomas rankraštinis N. Gorbačevskio Senųjų aktų katalogas buvo naudojamas kaip apyrašas Nr. 3. Tuo metu jame faktiškai buvo 43 bylos. Tai bylos iš papildomo rankraštinio N. Gorbačevskio katalogo Nr. 18289-18291, 18293-18300, 18331, 18333-18337, 18339-18348, 18356-18357, 18361, 18365-18371, 18373-18374, 18377-18380.

1968 m. archyvo darbuotojų buvo sudarytas fondo Nr. 4 (SA) apyrašas Nr. 2. Jame tuo metu faktiškai buvo 77 bylos. Apyrašą Nr. 2 sudarė teritorinių civilinių-karo tvarkomųjų komisijų dokumentai, Lietuvos kariuomenės dalinių kariškių raportų ir pranešimų bylos, grūdų pristatymo kariuomenės reikmėms apskaitos žiniaraščiai, dalinių piniginių įplaukų ir išlaidų knygos, kariškių tardymo bylos ir kt. Apyrašo Nr. 2 dokumentų chronologinės ribos 1664-1794 m.

1969 m. šį apyrašą papildė dar viena byla, kurią sudarė teismo bylos tarp Kauno magistrato ir Lietuvos didžiojo kanclerio kunigaikščio Marcijono Oginskio vadovaujamos husarų kavalerijos vėliavos dokumentai. Apyraše Nr. 2 bylų kiekis padidėjo iki 78 vienetų.

1985 m. Lietuvos TSR centriniam valstybiniam istorijos archyve atlikus Abiejų Tautų Karo komisijos fondo Nr. 4 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas, bylų grupėje Nr. 18289-18291, 18293-18300, 18331, 18333-18337, 18339-18348, 18356-18357, 18361, 18365-18371, 18373-18374, 18377-18380 faktiškai yra 43 bylos, o apyraše Nr. 2 - 78 bylos. Patikrinimas patvirtino faktinį fondui priklausančių bylų kiekį.

1985 m. bylų fondavimo metu buvo nustatyta, kad byla Gor. Nr. 18361 iš papildomo rankraštinio N. Gorbačevskio katalogo priklauso Nuolatinės Tarybos Karo departamento fondui Nr. 5 (SA). Ši byla buvo perkelta į fondo Nr. 5 (SA) apyrašą Nr. 1, o fondo Nr. 4 (SA) apyrašui Nr. 3 priklausančių bylų sumažėjo iki 42.

1986 m. nutarta iš papildomo rankraštinio N. Gorbačevskio katalogo Abiejų Tautų Karo komisijai priklausančių bylų (apyrašas Nr. 3) sudaryti fondo Nr. 4 (SA) apyrašą Nr. 1, kurį sudarė 42 apskaitos vienetai.

2017 m. naujai sudarius Abiejų Tautų Karo komisijos fondo Nr. 4 (SA) apyrašą Nr. 1, jame faktiškai yra 42, o apyraše Nr. 2 - 78 apskaitos vienetai.

Iš viso Abiejų Tautų Karo komisijos fonde Nr. 4 (SA) yra 120 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1664-1794 m.

Karo komisijos veiklos protokolų: raportų, įsakymų, potvarkių, notų, pateikimų karo laipsniui ar atostogoms gauti, kariškių sąrašų, likvidacijos žiniaraščių, ataskaitų ir kt. dokumentų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti papildomame rankraštiniam N. Gorbačevskio kataloge ir jo pagrindu 1986 m. sudarytame fondo Nr. 4 (SA) apyraše Nr. 1 pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2017 m., sudarant naują Abiejų Tautų Karo komisijos fondo Nr. 4 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslų chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Sudarytame Abiejų Tautų Karo komisijos Nr. 4 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 42 į papildomą N. Gorbačevskio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodytas ir ankstesnis papildomo N. Gorbačevskio katalogo numeris.

Abiejų Tautų Karo Komisijos fondo Nr. 4 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas galima sąlyginai suskirstyti į dvi grupes: pačios Karo komisijos sudarytus dokumentus ir įvairių LDK kariuomenės dalinių, kariškių, civilių asmenų ir valstybinių įstaigų jai siųstus raportus, pranešimus, žiniaraščius ir kt. dokumentus.

Pirmai bylų grupei priklauso Karo komisijos veiklos protokolai: įsakymai, potvarkiai, notos, instrukcijos, nurodymai, pateikimai karo laipsniui ar atostogoms gauti, atsakymai į dalinių vadų raportus, kariuomenės reikmėms asignuotų pinigų žiniaraščiai; įsakymų protokolai dėl karinės paramos teismo proceso metu suteikimo; dekretų protokolai, komisijos teismo bylų rejestrai, karininkų pareigybių sąrašai ir kt.

Antrai bylų grupei priklauso įvairių kariuomenės rūšių: gvardijos, kavalerijos, pėstininkų, artilerijos, inžinierių; o tai pat įvairių karinių vienetų: divizijų, regimentų, pulkų, korpusų, batalionų, vėliavų dokumentai, skirti Abiejų Tautų Karo komisijai. Juos sudaro dalinių įplaukų ir išlaidų likvidacijos žiniaraščiai; karininkų, draugų, puskarininkų, bombardyrų, kanonierių, minininkų, grenadierų, karabinierių, fuzilierių, eilinių ir kt. laipsnių kariškių sąrašai ir jų asmens duomenys; vadų raportai apie pavaldinių tarnybą; karininkų patentų rejestrai; revizorių patikrinimų ataskaitos; kariškių

algų išmokėjimo žiniaraščiai; raportai apie dalinių finansinį ir materialinį aprūpinimą; apie bajorams suteiktą karinę paramą; apie tarnybą atliekančių, sergančių, atostogaujančių, išvykusių į komandiruotę, mirusių, dezertyrų ir kt. kariškių kieki; naujai užverbuotų rekrutų rejestrai; dalinių ginklų ir amunicijos (šautuvų, pistoletų, durtuvų, kardų, durklų, šovininių, parakinių ir t.t.), taip pat uniformų ir ekipuotės apskaitos duomenys; įvairių teismų dokumentų išrašai, kariškių tardymo protokolai ir kt.

Nemažiau svarbūs yra kariškių, civilių asmenų bei valstybinių įstaigų dokumentai pateikti Karo komisijai. Tai yra raportai, pranešimai (notos), pareiškimai, skundai ir prašymai: dėl leidimų palikti tarnybą arba gauti atostogų; pensijų invalidams ir pašalpų karininkų našlėms skyrimo; karininko patento gavimo; dalinių etatų komplektavimo; komandiruočių išlaidų apmokėjimo; neteisėtų gyventojų rekvizicijų; lėšų rekrutų verbavimui skyrimo, pristatymų karo laipsniui gauti pateikimo, civiliųjų-karinių tvarkomųjų komisijų veiklos ir kt.

Didelė vertė LDK karo istorijos tyrinėjimams turi dokumentai, kuriuose yra pateikti: Vilniaus arsenale saugotų ginklų: patrankų, šautuvų, pistoletų, durklų, kardų ir kt., amunicijos ir ekipuotės aprašymas; artilerijos ir inžinierių mokyklų Vilniuje steigimas ir veikla; artilerijos šaudymo pratybų rezultatai kartu su šaudymo lentelėmis; šnipų pranešimai apie Rusijos armijos dalinių dislokaciją pasienyje; Vilniaus parako malūno statybos aprašymas ir planai; vadų raportai apie pažeidusių valstybės sieną kazokų ir rusų dezertyrų sulaikymą; Lietuvos kariuomenės manevrų ir karo stovyklos prie Minsko aprašymas bei planai; raportai apie ginklų, amunicijos, parako bei švino Prūsijoje pirkimą; vadų pranešimai apie kariuomenės mūšius su rusų armija ir kt. Didžioji dalis išvardintų dokumentų yra patvirtinti originaliais smalkos antspaudais ir kariuomenės aukšto rango karininkų parašais.

Tvarkant Abiejų Tautų Karo komisijos fondo Nr. 4 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas, nefondinių bylų jame nerasta. Didžioji dalis Karo komisijos bylose esančių dokumentų parašyti lenkų kalba, nors esama ir pavienių dokumentų parašytų vokiečių, lotynų, rusų ir prancūzų kalbomis. Tvarkant pirmą apyrašą, taip pat sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 4 (SA) „Abiejų Tautų Karo komisija“ apyrašą Nr. 1 įrašyti 42 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1775-1794 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus

vyriausiasis archyvistas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 4 „ВОЙСКОВАЯ КОМИССИЯ ОБОИХ НАРОДОВ“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Функции верховного командования войском Великого Княжества Литовского (далее ВКЛ) в 1764-1794 гг. выполняли несколько государственных институций, созданных сеймом Речи Посполитой. Это были *Войсковая комиссия ВКЛ* (1764-1776), *Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете* (1776-1788), *Войсковая комиссия Обоих Народов* (1788-1792), *Военный департамент Постоянного Совета* и *Войсковая комиссия ВКЛ* (1793-1794). Все перечисленные учреждения имели похожие права и полномочия, выполняли те же функции. При упразднении одной институции, другая перенимала у неё права управления и администрирования вооруженными силами, поэтому необходимо представить историю создания и деятельности каждого упомянутого учреждения.

Войсковая комиссия ВКЛ (1764-1776)

В 1764 г. на элекционном сейме королём Польши и великим князем литовским был избран Станислав Август Понятовский (1764-1795). Новый правитель Речи Посполитой вместе с большим влиянием в обществе обрели князьями родственниками: Михалом Фредериком и Адамом Казимиром Чарторискими, поддерживаемые созданной ими в сейме партией „Фамилии“, решили провести ряд реформ в структуре государственного управления, в том числе и военной.

В сейме Речи Посполитой были образованы две отдельные Войсковые комиссии: Короны Польской и ВКЛ (*на латинском яз. Consilium Bellicae*). Одной из основных причин, предопределивших учреждение Войсковой комиссии ВКЛ было стремление ограничить власть и влияние великих гетманов литовских, доселе единолично управлявших войсками. Политическая конъюнктура требовала ненадежного великого гетмана литовского, обязанности которого в то время выполнял князь Кароль Станислав Радзивилл, окружить надежными и преданными государю и его окружению, чиновниками. Должность гетмана имела ряд недостатков: она была излишне политизирована и непрофессиональна, а по характеру полномочий, склонная к пассивности и парадности. Учреждение комиссии должно было сделать войско более законопослушным, управляемым и контролируемым.

В 1764 г. на конвокационном сейме Речи Посполитой были установлены права и полномочия Войсковой комиссии ВКЛ. Эта государственная институция, работавшая при сейме, выполняла функции верховного командования войском и рассматривалась как составная часть Генерального штаба, организованного ещё в 1717 г. За время своего существования комиссия образовывалась три раза: в 1765-1766, 1767-1775 и 1775-1776 гг. Войсковая комиссия по своей структуре была близка сеймовой комиссии с характерным для неё порядком формирования и деятельности.

25 февраля 1765 г. состоялось первое заседание Войсковой комиссии ВКЛ. В её состав вошли: великий гетман литовский Юзеф Масальский и гетман польный Александр Сапега, один из которых чаще всего руководил заседаниями комиссии; двое сенаторов: виленский воевода Михал Казимир Огинский и брестский каштелян Ян Гораин, а также семь представителей рыцарского (шляхетского) сословия: Юзеф Сосновский, Антоний Забела, Станислав Одаховский, Тадеуш Нарбут, Михал Пац, Францишек Битовт и Михал Гораин. Компетенции Войсковой комиссии принадлежало решение особо важных и актуальных вопросов жизни войска. Она контролировала финансовый учёт войсковых частей, осуществляла надзор за соблюдением военной дисциплины, расследовала разные правонарушения, совершенные военными против гражданских лиц или других военных, а также случаи неподчинения приказам.

Члены Войсковой комиссии ВКЛ, которые назывались комиссарами, сеймом выбирались сроком на два года. Ими могли быть только члены сейма. Сессии проходили раз в год и длились по несколько недель. Постоянным местом для заседаний Войсковой комиссии стал город Гродно. Между каденциями, для решения поточных военных дел, на постоянной основе заседала неполного состава комиссия чиновников, сформированная методом ротации. В неё входили председательствующий великий или польный гетманы и несколько комиссаров. Решения на заседаниях принимались большинством голосов. При Войсковой комиссии действовала канцелярия, которая ведала её и Генерального штаба документами. В канцелярии работали писарь и его помощник регент. Большое внимание уделялось охране комиссии и гетманов, их военному эскорту. Например, во время июльской каденции 1765 г. комиссию охраняли 171 вооруженный конник, также для личной охраны (эскорта) великого гетмана были присланы 149, а для польного гетмана – 96 военнослужащих.

Первые решения Войсковой комиссии ВКЛ, позже утвержденные сеймом Речи Посполитой с 1766 г., касались проектов увеличения жалования военным, формирования новых эшелонов в частях, создания нескольких новых военных подразделений. Комиссия стремилась улучшить материальное положение военных ветеранов, называемых инвалидами, и вдов военнослужащих. В её работе активное участие принимал назначенный новым великим гетманом князь Михал Казимир Огинский, который как держатель Великой Булавы Литовской (*на польском яз. Buława wielka Litewska*) являлся шефом (начальником) нескольких региментов (полков). Благодаря его инициативе, в ему подчиненных полках были проведены важные преобразования, ставшие наглядным примером для других частей войска ВКЛ.

В 1765 г. в Варшаве была учреждена первая в Речи Посполитой государственная военная школа – Кадетский корпус (*на польском яз. Akademia szlacheckiego korpusu*), готовившая офицеров не только для Польского, но и для Литовского войска. Треть необходимых средств для её содержания шли из казны Литвы, а контроль над их расходом был поручен Войсковой комиссии ВКЛ. В 1774 г. в г. Гродно была открыта первая в ВКЛ государственная офицерская школа, позже она была перенесена в г. Вильно.

Второй раз избранная Войсковая комиссия ВКЛ работала дольше, с 1767 по 1775 гг., так как после объявления в 1768 г. противниками короля Станислава Августа Барской конфедерации, в стране вспыхнула гражданская война, которая затрудняла возможности созыва сейма. Зона боевых действий верного королю войска, усиленного частями русской армии, с Барскими конфедератами опасно приблизилась к Гродно, поэтому Войсковая комиссия была вынуждена из города переехать в деревню Страбы в окрестностях Соболки. Комиссия в своей работе часто испытывала трудности, так как из за страну охватившей смуты, не все комиссары имели возможность прибыть на её заседания. В этот период учреждению пришлось решать насущные вопросы, касающиеся сбора налогов и обеспечения войска. В стране были проведены массовые реквизиции, приняты меры для укрепления в частях пошатнувшейся военной дисциплины и уровня боевой подготовки.

В 1773 г. после первого раздела Речи Посполитой для Войсковой комиссии ВКЛ основной задачей явилось сохранение положения, существовавшего в вооруженных силах до гражданской войны и выплата жалованья военным, установленного конституцией (законом) сейма с 1766 г. Некоторые воинские части, находившиеся в Белоруссии, из за уменьшения территории государства, лишились своих постоянных мест дислокации и местных

налогоплательщиков. Комиссии пришлось решать вопрос о перераспределении полномочий между её членами (комиссарами) и гетманами. В сейме был принят компромиссный вариант, который предусматривал компетенции комиссии решение правовых и хозяйственных функций, а гетманам поручал военное руководство.

В 1775 был учреждён Постоянный Совет (*на польском яз. Rada Nieustająca*) – общий для Польши и ВКЛ, руководимый королём верховный орган исполнительной власти Речи Посполитой, который решил провести реформы в военной сфере. Сейм принял решение о увеличении численности войска до 30000 военнослужащих (из них ВКЛ – 8000). Вооруженные силы, по образцу Франции и согласно территориальному принципу было решено разделить на дивизии: войско Короны (Польши) на четыре, а ВКЛ- на две дивизии. В составе каждой дивизии были две бригады. Решением сейма в казне были предусмотрены средства для войска ВКЛ на содержание: 2 генералов-лейтенантов и 2 генералов-майоров в Литовском Генеральном штабе, 2 бригад Национальной кавалерии, 5 кавалерийских полков Передней стражи, 7 пехотных региментов (полков), артиллерийского корпуса и др. Из за дефицита государственного бюджета эти проекты не удалось до конца выполнить.

В октябре 1775 г. была сформирована третья Войсковая комиссия ВКЛ. В неё вошли великий гетман литовский Михал Казимир Огинский, гетман польный Юзеф Сосновский, из сената комиссаром был назначен воевода новогрудский Юзеф Неселовский, из рыцарского сословия – Юзеф Ельский, Юзеф Нарбут и имевший право голоса писарь Ян Олендский. Между Войсковой комиссией и Постоянным советом возникли серьёзные разногласия. Комиссию формально обвиняли в незнании реального положения в войсках, в нерациональном использовании казенных средств, их плохом учёте и контроле. В действительности, её деятельность отражала интересы гетманов, представлявших в сейме враждебную королю Станиславу Августу группу магнатов, поэтому возникла необходимость постепенно ограничить полномочия комиссии, а позже их передать новообразованным и лояльным к интересам государя институтам.

29 декабря 1775 г. Постоянный Совет решил, что назначение пособий военным является его прерогативой. Войсковая комиссия с этим решением несогласилась и по своей инициативе создала „Делегацию для урегулирования положения войска“, но не получив из казны обещанных денежных средств была вынуждена подчиниться.

В конце марта 1776 г. Войсковые комиссии Польши и ВКЛ прекратили свою деятельность, а их функции были переданы новосозданному учреждению – Военному департаменту Обоих Народов при Постоянном Совете (*на польском яз. Departament Wojskowy Obojga Narodów Rady Nieustającej*).

Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете (1776-1788)

6 ноября 1776 г. состоялось первое заседание Военного департамента Обоих Народов при Постоянном Совете. Компетенция этой институции была отражена во второй и третьей статье конституции с 1775 г. Департамент осуществлял те же функции, что раньше выполняли упразднённые Войсковые комиссии, но фактически его права и полномочия были сужены. Он стал вспомогательным учреждением при Постоянном Совете Речи Посполитой, не имеющим права принимать никаких самостоятельных решений, так как они утверждались на заседаниях совета. Он имел лишь право готовить проекты разного вида документов, представлять их Постоянному Совету и воплощать в жизнь им принятые решения. Поэтому отдельность и самостоятельность Военного департамента как органа верховного командования вооружёнными силами Речи Посполитой являлось довольно условным. Из результатов его двенадцатилетней деятельности, которые отражены в семи небольшого объёма протоколах заседаний, видно, что эта институция не была особенно активной в процессе создания актов, регламентирующих жизнь войска.

В состав Военного департамента Обоих Народов вошла коллегия из восьми чиновников. Ими руководил и вёл заседания один из гетманов Польши или ВКЛ, который и занимал пост министра. Военный департамент являлся общей институцией для Речи Посполитой, поэтому комиссарами в нём были сенаторы и представители рыцарского (шляхетского) сословия от Обоих Народов. Несмотря на это, он заседал только в Варшаве. Поэтому рассмотрение насущных для литовского войска вопросов часто оказывалось на втором плане.

Все комиссары Военного департамента Обоих Народов, за исключением гетманов, которых назначал сам государь, выбирались на Постоянном Совете сроком на два года. Представители Литвы составляли примерно одну треть чиновников департамента. Долгое время им руководил польный гетман литовский Юзеф Сосновский, но большого усердия на своем посту он не проявил. Для принятия решения достаточно было трёх голосов, поэтому заседания проходили даже при участии минимального количества комиссаров. Большинство чиновников департамента были гражданскими лицами.

Военный департамент Обоих Народов имел свою канцелярию, штат которой состоял из 2 писарей, 2 регентов, 2 секретарей, 2 канцеляристов, генерального аудитора, 2 адъютантов, кассира и инстингатора. Особое положение занимали писари. Они были обязаны принимать участие во всех заседаниях департамента, и в случаях отсутствия достаточного числа должностных лиц, имеющих право голоса, участвовать в голосовании. Литву в департаменте представляли писари: Януш Олендский (1778-1780), Ян Ошмяловский (1780-1783), Ежи Бялопиотрович (1783-1787), Миколай Моравский (1787-1789).

Не менее важную роль играли и другие чиновники канцелярии. Например, секретарь слал донесения секретарю Постоянного Совета о прошедших заседаниях департамента и принятых на них решениях. Регенты и канцеляристы писали приказы, вели протоколы заседаний и делопроизводство. Адъютанты выполняли указания и распоряжения гетмана и Генерального штаба и др.

На деятельность Военного департамента Обоих Народов при Постоянном Совете в отношении войска ВКЛ сильно влияли ограниченные финансовые ресурсы государства. Жалованья военнослужащим часто запаздывали или их вообще не платили, некоторые военные чиновники и офицеры прощали государству долги и выполняли свои обязанности не требуя вознаграждения. Такая ситуация создавала благоприятную среду для распространения разного вида правонарушений среди офицеров и военных чиновников. Повсеместно в частях имели место случаи взяточничества, коррупции, незаконной торговли офицерскими патентами, присвоения казенных средств, предназначенных для выплат жалований солдатам, унтер-офицерам, младшему офицерскому составу, а также для материального обеспечения военных частей.

Всё таки деятельность Военного департамента смогла удовлетворить основные нужды вооруженных сил. Основное внимание уделялось не их росту, а поддержанию имеющегося уровня их потенциала. Усилиями департамента, для укрепления военной дисциплины, развития и совершенствования боевых навыков воинов, были создано и издано ряд военных уставов и др., регламентирующих деятельность войска актов и положений. Например, в 1786 г. был принят первый устав кавалерии, предназначенный для подготовки конных соединений Польши и ВКЛ (на польском яз. „*Regulamin dla brygad kawaleryi narodowej i pułków przedniej straży Obojga Narodów*“), в том же году великий гетман литовский Людвик Тышкевич составил и

издал воинский устав о службе в военных лагерях и гарнизонах (*на польском яз. „Regulamin służby obozowej i garnizonowej dla całego wojska Obojga Narodów“*).

В 1788 г. в Варшаве был созван сейм Речи Посполитой, вошедший в историю под названием Четырёхлетнего конфедеративного сейма (1788-1792). Воспользовавшись благоприятной международной обстановкой, когда Россия была занята войной с Турцией и Швецией, сейм приступил к проведению ряда радикальных реформ с целью переустройства и укрепления основ государственного управления. Одним из первых вопросов рабочего распорядка заседаний сейма стали намеченные преобразования в вооруженных силах и их руководстве. Этот вопрос возник на повестке дня благодаря тому, что большая часть сознательного гражданского общества окончательно осознало, что без создания сильной и боеспособной армии, окруженная мощными и агрессивными соседними государствами, Речь Посполитая обречена на гибель.

В сейме вспыхнула яростная политическая борьба между поддерживаемой Россией партией Фамилии, под предводительством короля Станислава Августа и князей Чарториских и оппозиционной „республиканской“ группировкой князей Потоцких и других крупных магнатов, ищущих поддержки у Пруссии.

В начале своей деятельности сейм отклонил, предложенный королем, проект союза с Россией в войне против Турции. 20 октября сейм принял постановление о увеличении численности войск Речи Посполитой до 100000 воинов.

Вскоре было начато рассмотрение вопроса о целесообразности существования Военного департамента Обоих Народов при Постоянном Совете, ставшего послушным орудием, навязанного Россией и выполнявшего политику короля Станислава Августа и его сторонников. После начала дискуссий о упразднении департамента, великий гетман литовский Михал Казимир Огинский, внёс предложение о восстановлении Войсковой комиссии ВКЛ, которой он руководил до 1776 г. Он считал, что государству необходимо существование двух отдельных комиссий, подвластных королю, как указывали акты Люблинской унии. Против этого проекта закона активно выступил другой представитель Литвы – маршал конфедерации Казимир Нестор Сапега. В итоге, проект в сейме не получил поддержки.

Войсковая комиссия Обоих Народов (1788-1792)

Сейму был предложен другой проект закона о создании одной общей Войсковой комиссии Обоих Народов (*на польском яз. „Komisja Wojskowa Obojga Narodów“*), который был

утверждён 4 ноября 1788 г. 10 ноября 1788 г. сейм принял конституцию, согласно которой Войсковой комиссии Обоих Народов были поручены функции, которые раньше выполнял Военный департамент Обоих Народов при Постоянном Совете. 20 ноября было решено, что комиссия будет подчинена сейму, одновременно с этим было начато упразднение Постоянного Совета и его департаментов.

По вопросу о порядке назначения офицеров сейм принял компромиссный вариант. Согласно нему, король сохранил начальство над гвардейскими regimentами (полками), но его права при назначении офицеров были ограничены. То есть, представление на присвоение воинского звания до майора включительно подавал командир полка, а на высшие звания – Войсковая комиссия, представляя при этом только двух кандидатов. Таким образом, государь сохранил свой контроль над войском, хотя Войсковая комиссия не была ему подотчётна. Со своей стороны комиссия получила возможность участвовать в процессе назначения офицеров, хотя решающее слово было оставлено за королём.

С 4 ноября по 23 декабря 1788 г. в сейме шло формирование состава и структуры Войсковой комиссии Обоих Народов, регламентация её деятельности. Решению этого вопроса было посвящено семь сессий. 23 декабря был оглашен список комиссаров и этот день принято считать официальной датой образования Войсковой комиссии Обоих Народов. В её состав вошли: гетман (один из четырёх), 3 сенатора, 9 сеймовых посланцев (депутатов) и 5 военных представителей, всего 18 комиссаров. Согласно установленным законами принципам отбора членов комиссии, 2/3 комиссаров были гражданскими чиновниками, а 1/3 – военными (в том числе и гетман) представителями.

В Войсковой комиссии Обоих Народов особо был регламентирован статус военных лиц, которые представляли собой группу офицеров - военных специалистов, которые были делегированы от каждой дивизии войск Речи Посполитой. Они выполняли в комиссии функции помощников, предоставляли ей военную информацию и профессиональные консультации, но при этом, не имели права участвовать в голосовании. Для проведения заседания достаточно было участие в нём семи комиссаров, но в любом случае, большинство среди них должны были быть гражданскими чиновниками. Войсковая комиссия находилась в подчинении и отчитывалась Четырёхлетнему сейму Речи Посполитой, но рапорта слала не только ему, но и королю Станиславу Августу.

От ВКЛ в работе Войсковой комиссии Обоих Народов приняли участие новогрудский воевода сенатор Юзеф Неселовский, послы сейма: полковник князь Миколай Радзивилл, Юзеф Швейковский, Ежи Забела; от военных: генерал-майор Тадеуш Стеткевич и Передней стражи кавалерии полковник Юзеф Еленский. Все литовские представители были тем или иным способом связаны с войском. Юзеф Неселовский являлся шефом (командиром) 6-ого пехотного регимента (полка). Он показал себя умелым и способным организатором преобразований в армии. Миколай Радзивилл участвовал в работе военной экзаменационной комиссии, где проявил себя как активный и деятельный чиновник.

На заседаниях сейма с 22 ноября по 20 декабря 1788 г. были составлены основные документы, регламентирующие деятельность Войсковой комиссии Обоих Народов. В них было установлено, что каждая третья сессия Войсковой комиссии будет проходить в ВКЛ. Но это правило не было воплощено в жизнь, потому как весь период своей деятельности она заседала в Варшаве во дворце Красинских.

По закону гетманы свои обязанности выполняли по очереди, по три месяца каждый, начиная с великого гетмана коронного, потом польного литовского, после него заседаниями руководил великий литовский, а за ним гетман польный коронный. За невыполнение обязанностей им грозило удержание жалованья за четверть года. В комиссии гетманам заседать одновременно было запрещено, как и командовать войском и руководить комиссией. При его отсутствии, председателем комиссии мог быть комиссар-сенатор.

Пятеро комиссаров, представляющих войско, обязаны были быть: званием не выше полковника, дворянами, имеющими свои имения, из них трое было от польского, двое от литовского войска. Комиссарам за работу было назначено годовое жалование в размере 8000 польских злотых, которое выплачивалось раз в полгода частями „*ratami*“. За пропущенные заседания жалованье пропорционально уменьшалось.

28 ноября 1788 г. в утверждённом сеймом тексте присяги членов Войсковой комиссии Обоих Народов было написано, что комиссары были обязаны: быть преданными государю и Речи Посполитой; не сотрудничать с зарубежными государствами; не брать денег от других государств; избегать применения вооруженной силы для решения личных вопросов и действий, могущих повлечь за собой конфликты с другими странами; оберегать целостность и границы своего государства, безопасность его граждан; не применять войско в целях усиления влияния

на сейм и других должностных лиц; не брать взятки; соблюдать правила, регламентирующие работу комиссии и др.

Границы деятельности Войсковой комиссии Обоих Народов были определены законом, в котором было предусмотрено, что в её компетенцию входили: поддержание в войске порядка и военной дисциплины; соблюдение правил ношения национальной (польской) военной формы; определение мест дислокации военных частей и лагерей; возврат офицерам невыплаченного жалования; выплата пенсий инвалидам и пособий вдовам военнослужащих. Она также назначала офицеров и солдат для вооруженного сопровождения перевозимых денег, оружия, для конвоя заключенных, отвечала за охрану государственных границ и таможен.

Отдельным законом были определены полномочия комиссии. Судебные споры между военнослужащими она решала сама, а в случае исков между гражданскими и военными лицами была обязана созвать отдельный для Польши и ВКЛ суд, зарегистрировав дела в отдельных реестрах. Одной из функций Войсковой комиссии являлось предоставление военной помощи. Каждый гражданин, в решении суда которого упоминалась военная помощь, имел право ею воспользоваться, обратившись за ней в ближайшую дивизию, полк или в саму комиссию. В таком случае ему было гарантировано сопровождение минимум трёх вооруженных солдат. За оставление без внимания просьб граждан или отказ в оказании военной помощи для командиров частей и самой Войсковой комиссии были предусмотрены строгие наказания.

Войсковой комиссии Обоих Народов также были поручены: присмотр за регулярностью выплат жалований офицерам, унтер-офицерам и солдатам; контроль за формированием в частях новых эшелонов и за подачей представлений к присвоению офицерского звания и порядком его получения. В этом процессе она осуществляла посреднические (*на польском яз. forsztelcy*) функции, так как высших офицеров назначал и увольнял король, а младших офицеров и унтер-офицеров командиры региментов (полков), которые обязаны были прислать комиссии рекомендации подобранных кандидатов с представлениями на получение ими воинского звания.

Между Войсковой комиссией Обоих Народов и командирами дивизий, региментов (полков), а в отдельных случаях команд и временных соединений велась активная переписка. Комиссия слала им приказы, запросы, указания, а командиры частей рапортовали о их исполнении, при этом сообщая о возникших проблемах и внося свои предложения. Такие месячные рапорты должны были представлены по установленным формам и обеспечивали подотчётность данных войсковых частей.

Комиссия также посылала в полки своих люстраторов (проверяющих лиц), которые на месте следили, чтобы выявленные недостатки были бы устранены. Так летом 1790 г. перед подготовкой отчёта о двухгодичной деятельности Войсковой комиссии, была проведена общая проверка всех войск Речи Посполитой. Во все воинские части были посланы офицеры-люстраторы, имеющие детальные инструкции и командированные из разных подразделений. Такая проверка позволила не только лучше узнать о реальной ситуации в войсках, но и способствовала обмену служебным опытом.

Войсковой комиссии было также вверено: составление актов военного права и внесение в них поправок; контроль за системой боевой подготовки, как её нормативной, так и практической стороны; решение конфликтов между военными и гражданскими лицами; назначение наказаний и взысканий; координация поиска беглых дезертиров и военных преступников и др.

За преступления и нарушения, совершенные членами Войсковой комиссии Обоих Народов, были предусмотрены строгие наказания. Дела нарушивших закон комиссаров решала специальная, возглавляемая королем, репрезентационная комиссия, состоящая из важных должностных лиц государства, сенаторов и представителей рыцарского сословия. Она должна была состоять не менее из 24 чиновников. Наказания за совершенные правонарушения предусматривали конфискацию имущества, запрет на назначение на любые государственные должности, заключение в башне и др. Сейм периодически проверял работу комиссии. Так 10 марта 1790 г. его решением была создана депутация, предназначенная для проверки деятельности Войсковой комиссии. Она состояла из 3 сенаторов и 12 сеймовых послов. От ВКЛ в неё вошли жмудский староста Гелгуд, войский литовский Залецкий, писарь литовский Сулистровский, подскарбий Павликовский, староста Гутаковский.

Войсковая комиссия Обоих Народов имела канцелярию, называемую ещё вспомогательным бюро, которое было разделено на два отделения: Польского королевства и ВКЛ. Главным из её чиновников или официалистов, представлявших Литву, был войсковый писарь Миколай Моравский, после него шли: войсковый регент Антоний Тренбицкий, генеральный аудитор Антоний Лукашевич, генеральный адъютант Адам Гузковский, войсковый кассир Францишек Ошторп, инстигатор Доминик Кулеша, эгзерциермейстер (специалист по объезде лошадей) Антоний Хлевинский. Кроме них, в документах упоминаются другие служащие канцелярии: канцеляристы, аппликаны, кописты (копировальщики).

Для Войсковой комиссии Обоих Народов, как центральной институции управления войсками Речи Посполитой, важной обязанностью являлось составление приказов, распоряжений, уставов, регуляминов (правил), инструкций, других нормативных актов и организация их передачи всем единицам вооруженных сил, дислоцированным в разных провинциях, а также постоянная и надежная обоюдная коммуникация.

С целью повышения эффективности и улучшения выполнения этой работы в провинциях, в 1789 г. в каждом повете (всего 72), были созданы территориальные гражданско-военные порядковые комиссии. В уложении их деятельности, кроме исполнения непосредственных приказов и указаний Войсковой комиссии, были предусмотрены ещё четыре основные функции: организация расположения военнослужащих по лагерям и квартирам; набор новобранцев (рекрутов), обеспечение частей продовольствием и фуражом, вершение правосудия. Гражданско-военные порядковые комиссии выполняли также указания и других центральных государственных учреждений, но главным их „работодателем и начальником“ была всё же Войсковая комиссия Обоих Народов.

В октябре 1789 г. Войсковая комиссия Обоих Народов представила сейму временную таблицу этакта состава войска Речи Посполитой. Для Литвы, согласно этой таблице, было намечено формирование войска численностью 32688 человек, но из за нехватки финансовых ресурсов, его решено уменьшить до 20000 человек.

В состав войска ВКЛ в то время вошли: Генеральный штаб – 26 офицеров; 2 бригады (гусарская и пятигорская) Национальной кавалерии, regiment Конной гвардии и пять кавалерийских полков Передней стражи (татарские) - всего 6610 воинов; regiment Пешей гвардии, 6 пехотных regiments (полков), стрелковая хоругвь Булавы Великой, гренадерская хоругвь Булавы Польной – всего 3719 воинов; артиллерия – 325 воинов.

7 декабря 1789 г. Четырёхлетний сейм принял подготовленный Войсковой комиссией Обоих Народов закон о мобилизации, предусматривающий увеличение войска. В нём было указано, что с 50 дворов в королевских (государственных) и церковных землях, а также со 100 дворов в частных (дворянских) владениях обязано представить по одному новобранцу (рекруту). Каждому полку была выделена территория (кантон), в котором проходил набор новобранцев. Мобилизационная работа была поручена поветовым гражданско-военным порядковым комиссиям, а её контроль Войсковой комиссии. Также был установлен срок военной службы для новобранцев, который составлял от 6 до 8 лет.

Во время военной реформы 1789-1790 гг. было сформировано ряд новых воинских подразделений: образованы 7-ой и 8-ой пехотные регименты, Литовский артиллерийский и инженерный корпусы, кавалерийский полк (татарский) Передней стражи А. Улана, батальон легкой пехоты М. Трембицкого и др. При виленской академии был учреждён кадетский корпус, готовивший офицеров для службы в войске ВКЛ. В виленском арсенале хранилось 40 пушек, большое количество стрелкового и холодного оружия, амуниции и экипировки. Там же находились две пороховые мельницы, пушечная литейная, мастерские по ремонту оружия и производству патронов. Несмотря на это, оружия не хватало, поэтому Войсковая комиссия Обоих Народов приняла решение купить его за границей. Из берлинских оружейных заводов в Пруссии в Варшаву было доставлено большое количество оружия нового образца: ружей, пистолетов, пушечных ядер, патронов, пороха, свинца и другой амуниции, которое по указанию комиссии были распределены между войском Польши и ВКЛ.

Роль Войсковой комиссии Обоих Народов в системе управления Речи Посполитой несколько изменилась после принятия в 1791 г. Конституции 3 мая и учреждения Стражи законов (*на польском яз. Straż Praw*). Это была институция исполнительной власти, представляющая собой образованный при короле коллегиальный совет высших должностных лиц государства, в который входили 5 министров, в том числе и военный министр (*на латинском яз. minister belli*). Ему в подчинение попала и Войсковая комиссия Обоих Народов. Комиссия, ранее подотчётная сейму, лишилась части своих функций, которые были переданы кабинету министров под предводительством государя и превратилась в учреждение, исполняющее функции надзора за деятельностью войска.

Основной целью в военной области проводимых комиссией реформ была подготовка Речи Посполитой к войне с Россией, опираясь на поддержку Пруссии. Увеличение численности войска было только средством для осуществления этой цели. В сравнении с другими ранее или позже действовавшими институциями, Войсковая комиссия Обоих Народов работала на постоянной основе, очень энергично и довольно эффективно. Подготовленные ею проекты чаще всего становились основой принимаемых сеймом решений. С другой стороны, комиссия не имела достаточно политических рычагов, чтобы кардинально изменить положение в вооруженных силах. Загруженная лавиной повседневных вопросов, она не смогла полностью сконцентрироваться над решением важнейших проблем обороноспособности страны. Войсковая комиссия Обоих Народов не сумела выработать единый план для защиты государства, понять и

оценить значение долговременного планирования и тесно с ним связанной оборонной политики, которая оказала большое влияние на способность войска защитить суверенитет Речи Посполитой.

В мае 1792 г. была основана Тарговицкая конфедерация, направленная против прогрессивных реформ, принятых Четырёхлетним сеймом и государственного устройства, установленного Конституцией 3 мая 1791 г. Помощь конфедератам оказала русская армия, которая пересекла границу и начала боевые действия с частями войска Речи Посполитой. Победу в войне одержали сторонники конфедерации. Исходя из этого, 20 августа 1792 г. Войсковая комиссия Обоих Народов объявив войску об окончании войны и передаче его власти гетманов, закончила свою деятельность.

Военный департамент Постоянного Совета и Войсковая комиссия ВКЛ (1793-1794)

На оккупированной русскими войсками территории ВКЛ власть захватили конфедераты, которыми руководил великий канцлер литовский Александр Михал Сапега. Власть конфедератов был вынужден признать и король Станислав Август Понятовский. После упразднения Войсковой комиссии Обоих Народов командование войском было поручено одному из организаторов и вождей Тарговицкой конфедерации князю Шимону Корвину-Коссаковскому, избранному 1793 г. великим гетманом литовским. Государство формально вернулось к законодательству с 1775 г., когда гетманы имели широкие полномочия. При Военном департаменте Постоянного Совета была создана отдельная Войсковая комиссия ВКЛ.

19 марта 1793 г. совет Литовской генеральной конфедерации принял решение о создании Войсковой комиссии ВКЛ. Комиссия была временная. Кроме великого гетмана литовского Шимона Корвина-Коссаковского и гетмана польного Юзефа Забелы, в неё входили ещё 10 комиссаров, сенаторы: каштелян упитский Михал Страшевич, каштелян слонимский Ян Казимир Маковецкий; сеймовые послы: Игнаций Швейковский, Людвик Гелговд, Казимир Нарбут, Ян Рудницкий; офицеры: генерал-майор Еленский, командир инженерного корпуса полковник Якуб Ясинский, командир 1-ого пехотного регимента полковник Игнаций Рыминский, ротмистр 1-ого кавалерийского полка Передней стражи Антоний Милашевич.

С восстановлением деятельности Войсковой комиссии ВКЛ конфедераты стремились подчеркнуть и укрепить самостоятельность Литвы, а также усилить влияние семьи Коссаковских и их сторонников. Начало работы этого учреждения было довольно сложным.

16 апреля 1793 г. в виленском дворце Правителей состоялось первое заседание, на котором комиссары из за отсутствия кворума были вынуждены разойтись. Только 21 мая комиссии наконец удалось собрать кворум и объявить о начале своей работы. Вначале, первой её инициативой было намерение создать новые этапы для литовского войска, в котором в то время служили 14692 военнослужащих, на содержание которых было нужно более 2 миллионов злотых. В казне не нашлось такой суммы, поэтому от этих намерений решено отказаться. Кроме этого, было прекращено финансирование войсковых частей, после второго раздела Речи Посполитой, очутившихся в русской оккупационной зоне. Это были 8-ой пехотный regiment кн. Радзивиллов и 2-ая бригада Национальной кавалерии. Позднее эти части были расформированы. Временная Войсковая комиссия работала без чёткой регламентации, ей было поручено военное правосудие, финансовые вопросы, обеспечение войска оружием, обмундированием, амуницией и экипировкой.

В июле-августе 1793 г. работа Войсковой комиссии ВКЛ проходила довольно вяло. Только часть членов комиссии были лояльны Коссаковским, другая часть комиссаров пропускали заседания, таким образом специально саботируя её деятельность. Одним из этих комиссаров был полковник Якуб Ясинский, который был занят организацией открытия в Вильно инженерной и артиллерийской школ, а также тайно готовил почву для будущего восстания 1794 г. 1 октября 1793 г. временная Войсковая комиссия ВКЛ прекратила свою работу.

В одно время с Войсковой комиссией ВКЛ военные вопросы решал последний сейм Речи Посполитой, заседавший в Гродно с 17 июня по 23 ноября 1793 г. Одной из главных задач в военной области, стоящей перед сеймом, было формирование новых этапов в войсках, учитывая при этом реальные возможности государственного бюджета. По сути Гродненский сейм продолжил политику, основой которой являлись соглашения принятые Тарговицкой конфедерацией, направленные на редукцию (сокращение) численности вооруженных сил. На нём были приняты решения инвенторизовать и проверить фактическую численность военных, несших службу в войсках Польши и ВКЛ, а также провести в военных частях тщательную ревизию их книг учёта денежных поступлений и расходов.

Для выполнения этой огромной работы было образовано несколько специальных комиссий и депутатий. Самая главная из них, назначенная сеймом 28 сентября 1793 г., называлась *„Войсковой люстрационной и ликвидационной комиссией“*. Для проверки войск

Польши и ВКЛ были созданы отдельные комиссии. По утверждённым правилам, 2/3 состава членов комиссии должны были быть гражданскими, а 1/3 военными чиновниками. Всего в неё входило 12 комиссаров.

Для выполнения поставленной задачи „Войсковая люстрационная и ликвидационная комиссия“ ВКЛ была разделена на 4 части: 3/4 состава членов комиссии (9 комиссаров) должны были провести проверку 3 дивизий литовского войска, а 1/4 состава (3 комиссара) работать в Вильно при Войсковой комиссии ВКЛ. Люстрационная комиссия должна была начать работать с 15 ноября 1793 г., но реально она начала действовать только с 10 февраля 1794 г. Ревизия должна была проводиться очень тщательно: проверке подлежал бывший и действующий персонал воинского подразделения, лошади, вооружение, экипировка, книги учёта денежных доходов и расходов, ведомости выплат жалований военным и др. К уголовной ответственности могли быть привлечены даже лица, уже уволившиеся со службы.

Несмотря на все сформированные сеймом комиссии и депутатии, главной институцией, решающей дела литовского войска, по прежнему была Войсковая комиссия ВКЛ и формально её руководивший великий гетман Шимон Коссаковский. Конфликт между ним и комиссией стал постоянным явлением, имевшим большое влияние на проводимые в войске преобразования.

23 ноября 1793 г. Гродненский сейм принял правила деятельности постоянной Войсковой комиссии ВКЛ, а 15 декабря была образована сама комиссия. Кроме великого гетмана Шимона Коссаковского, в неё вошли ещё 6 комиссаров. Это были гражданские чиновники: каштелян жмудский Станислав Тышкевич, воеводич брестский Ян Непомук Гораин, подкоморий стародубовский Францишек Ельский, посол ливонский Станислав Мануччи; а также военные представители: ротмистр Национальной кавалерии Адам Хрептович и войсковый писарь Ежи Бялопетрович. Уже при организации работы комиссии возникли проблемы, так как комиссары на свои должности не получили даже официального приглашения. Они узнали о своём назначении только из газет.

В январе-феврале 1794 г. на заседаниях Войсковой комиссии присутствовали только комиссары Я. Гораин и Ежи Бялопетрович. О сложившейся ситуации они сообщили Военному департаменту Постоянного Совета. Другие члены комиссии, в том числе и великий гетман Ш. Коссаковский, работу комиссии игнорировали. Вскоре трое комиссаров официально отказались от своих должностей, а на их место государь назначил новых чиновников: каштеляна упитского Михала Страшевича, генерал-майора Мацея Франковского и командира 2-ого Передней стражи

кавалерийского полка полковника Августина Кадлубиского. Из-за тайного саботажа и отсутствия кворума работа комиссии была парализована. Только 14 марта 1794 г. Комиссия начала работать в нормальном режиме.

Довольно сложные отношения сложились между Войсковой комиссией ВКЛ и Военным департаментом Постоянного Совета Речи Посполитой. Сеймом было решено, что новые этапы в воинских частях будет поручено формировать комиссии, а их утверждение Постоянному Совету, но комиссия предложила подождать выводов *Войсковой люстрационной и ликвидационной комиссии*, проверяющей в то время литовское войско. Не дождавшись от Войсковой комиссии конкретных действий, Военный департамент Постоянного Совета потребовал от неё осуществить, сначала до 15 марта, а позже до 20 марта, редукцию (сокращение) войска. Исполнение приказа департамента, Войсковая и Люстрационная комиссии, в которых работало много чиновников, тайно готовивших заговор, под разными предлогами всячески затягивало и саботировало. В итоге, деятельность Войсковой комиссии в данный период остановило сокращение литовского войска, что благоприятно отразилось на удачном начале раннего этапа восстания в Литве, вспыхнувшего в апреле 1794 г.

В конце 1794 г., после подавления восстания Т. Костюшки, ВКЛ оккупировала русская армия. 24 октября 1795 г. Россия, Пруссия и Австрия подписали соглашение о третьем разделе Речи Посполитой. 25 октября король Станислав Август Понятовский был вынужден отречься от престола в пользу Российской империи. Речь Посполитая, как государство, была окончательно ликвидирована. Все её институты, в том числе и Войсковая комиссия ВКЛ, прекратили свою деятельность.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

В 1794-1795 гг. дела Войсковой комиссии ВКЛ вместе с делами Военного департамента Постоянного Совета и Войсковой комиссии Обоих Народов были объединены в один общий комплекс документов, который назывался документами Литовской Войсковой комиссии. Эти дела были перевезены в Вильно и переданы на хранение в архив Главного Литовского трибунала. Архив в то время находился в помещениях канцелярии Виленского земского суда. В

нѣм хранились 2070 книг, большая часть которых была в плохом состоянии. Кроме документов трибунала и Войсковой комиссии, ему принадлежали акты Задворного ассесорского суда и Тарговицкой конфедерации.

В мае 1795 г. генерал-губернатор князь Николай Репнин поручил прибывшему из Варшавы писарю Анджею Мальчевскому надзор за архивом Главного трибунала и упорядочение его дел. Для этой работы помощниками были назначены архивист Константин Шелюта и трое служащих канцелярии. Вскоре трибунальский архив получил несколько комнат в монастыре св. Казимира, а в 1798 г. он переехал в пиарский монастырь. Из за того, что царская власть не выделила архиву постоянного помещения, он неоднократно менял своё местонахождение и подчиненность. Несмотря на скромное финансирование и небольшой штат сотрудников, в архиве постоянно шла работа: меняли обложки книг, приводили в порядок и описывали дела, составляли их реестры, выдавали клиентам выписи судебных актов.

В реестре дел, хранившихся в архиве Главного Литовского трибунала, составленном в 1823 г. регентом виленского земского суда Яном Зенковичем, упоминаются 186 книг Литовской Войсковой комиссии. В 1842 г. при статистическом комитете Виленского губернского правления была создана временная комиссия из четырёх служащих, перед которой была поставлена задача в течении одного года проверить книги, хранившиеся в архиве трибунала, выбрать и переписать из них наиболее ценные с научной точки зрения документы и подготовить их к печати. В 1843 г. в Вильно была издана книга, составленная этой комиссией, в введении которой также упоминаются 154 книги Войсковой комиссии.

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ „об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов“. Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2300 рублей.

Виленская палата гражданского суда, в ведение которой находился архив Главного Литовского трибунала с августа 1852 г. по апрель 1859 г. все в нём хранившиеся дела, в том числе и 149 книг Литовской Войсковой комиссии, передал Виленскому центральному архиву древних актов. Передача книг Войсковой комиссии была проведена в два этапа. В первой

передаточной описи упоминаются 111, а во второй – 38 книг. Все полученные дела были в переплёте, с пронумерованными листами.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Литовская Войсковая комиссия в каталоге проходила как отдельная группа дел, имевшая 38 единиц (Гор. № 4136-4173). По виду документов Н. Горбачевский дела распределил: на декретовые книги, универсалы и списки военных чинов. Самым древним являлся документ с 1771 г., самым поздним с 1795 г. Каждое дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Важно заметить, что Н. Горбачевский, по неизвестным причинам, не внёс в свой печатный каталог большую часть дел, хранившихся в то время в Виленском центральном архиве древних актов и принадлежавших комплексу документов Литовской Войсковой комиссии. Эти дела были позже внесены в дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского (доп. кат. Гор. № 18244-18380), который в большинстве состоял из дел, попавших в архив в течении 1873-1914 гг. и не вошедших в печатный каталог Н. Горбачевского. Кроме инвентарного номера, каждое дело в этом каталоге имело короткий заголовок, были указаны его дата и количество листов.

В 1906 г. был издан частично усовершенствованный каталог древних актов Ивана Спрогиса, в котором Литовская Войсковая комиссия так же проходила как отдельная группа дел (Спр. № 4104-4181). Количество дел Войсковой комиссии в этом каталоге увеличилось до 78 единиц, потому, что И. Спрогис присоединил к ним несколько десятков дел Скарбового трибунала ВКЛ (1613-1764) и Скарбовой комиссии (1764-1794), касающихся собираемых государственной казной налогов, предназначенных для нужд войска, а также учёта её доходов и расходов. И. Спрогис, как и Н. Горбачевский, по виду документов дела распределил: на декретовые книги, универсалы и списки военных чинов. Каждому делу он составил информативный заголовок. В каталог дела были внесены в хронологическом порядке, каждое из них получило новый инвентарный номер, точнее были указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталоги Н. Горбачевского и И. Спрогиса, несмотря на их недостатки, широко вошли в научный оборот.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу.

Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание, в 1949–1951 гг. комплекс документов Литовской Войсковой комиссии был разделён на три фонда, которым присвоены номера. Фонду „Войсковая комиссия ВКЛ“ был присвоен № 25, фонду “Военный департамент Постоянного Совета” - № 5, а фонду „Войсковая комиссия Обоих Народов“ - № 4.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонд „Войсковая комиссия Обоих Народов“. Сначала в фонде № 4 „Войсковая комиссия Обоих Народов“ была одна опись. Им являлся дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского, который использовался как опись № 3. В то время по нему фактически было учтено 43 дела. Это дела из дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского № 18289-18291, 18293-18300, 18331, 18333-18337, 18339-18348, 18356-18357, 18361, 18365-18371, 18373-18374, 18377-18380.

В 1968 г. сотрудники архива составили опись № 2 фонда № 4, которая состояла из 77 дел. В дела описи № 2 вошли: документы территориальных гражданско-военных порядковых комиссий; рапорта и донесения офицеров воинских частей войска ВКЛ; ведомости учёта доставки зерна на нужды войска; книги учёта денежных поступлений и расходов; следственные дела военнослужащих и др. Хронологические рамки этих документов 1664-1794 гг.

В 1969 г. в эту опись было внесено ещё одно дело, которое состояло из документов судебного дела между ковенским магистратом и гусарской хоругвью, руководимой великим гетманом литовским князем Марцияном Огинским. Количество дел в описи № 2 увеличилось до 78 единиц.

В 1985 г. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 4 „Войсковая комиссия Обоих Народов“. В результате проверки установлено, что в группе дел дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского № 18289-18291, 18293-18300, 18331, 18333-18337, 18339-18348, 18356-18357, 18361, 18365-18371, 18373-18374, 18377-18380, который использовался как документ учёта,

оказалось в наличии 43 дела, а по описи № 2 - 78 дел. Проверка подтвердила соответствие фактического количества дел количеству принадлежавших фонду дел.

В 1985 г. во время фондирования установлено, что дело под № 18361 из дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского принадлежит фонду № 5 „Военный департамент Постоянного Совета“. Это дело было перенесено в опись № 1 фонда № 5, а количество единиц хранения, принадлежавших описи № 1 фонда № 4 сократилось до 42 дел.

В 1986 г. было решено из дел, принадлежащих дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского (опись № 3), составить опись № 1 фонда № 4, в которой числилось 42 единицы хранения.

В 2017 г. была составлена новая усовершенствованная опись № 1 фонда № 4 „Войсковая комиссия Обоих Народов“, по ней было учтено 42, а по описи № 2 – 78 дел.

Итого в фонде № 4 „Войсковая комиссия Обоих Народов“ имеется 120 единиц хранения, хронологические рамки которых охватывают 1664-1794 гг.

Первая опись фонда № 4 „Войсковая комиссия Обоих Народов“

Недостатки и неточности в описании дел дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского и на его основе в 1986 г. составленной описи № 1 фонда № 4 явились стимулом для исследований Древних актов. При составлении в 2017 г. новой описи № 1 фонда № 4 „Войсковая комиссия Обоих Народов“ были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 4 „Войсковая комиссия Обоих Народов“ имеется в наличии 42 единицы хранения. Все дела в новосоставленной описи

№ 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры дополнительного каталога Н. Горбачевского.

Дела описи № 1 фонда № 4 „Войсковая комиссия Обоих Народов“ условно можно разделить на две группы. Первая - это документы, составленные самой Войсковой комиссией. Вторая - это рапорта, донесения, ведомости и др. документы разных воинских частей войска ВКЛ, военнослужащих, гражданских лиц, государственных учреждений, предназначенные для комиссии.

Первой группе дел принадлежат документы деятельности Войсковой комиссии: приказы, распоряжения, ноты, инструкции, указания, представления на получение воинского звания или отпуска, ответы на рапорта командиров частей, ведомости ассигнованных денежных средств на нужды войска, протоколы приказов о предоставлении военной помощи во время судебного процесса, декретовые протоколы, реестры рассматриваемых комиссией судебных дел, списки офицерских должностей и др.

Второй группе дел принадлежат документы разных родов войска: гвардии, кавалерии, пехоты, артиллерии, инженеров; а так же разных боевых единиц: дивизий, региментов, полков, корпусов, батальонов, хоругвей и др. В них входят: ликвидационные ведомости денежных поступлений и расходов; списки офицеров, товарищей, унтер-офицеров, бомбардиров, канониров, минёров, гренадеров, карабинеров, фузилёров, рядовых и др. военных чинов с их личными данными; рапорты командиров о службе подчиненных; реестры офицерских патентов; ведомости выплаты жалованья военнослужащим; рапорты о финансовом и материальном обеспечении частей; о предоставлении дворянам военной помощи; о количестве военных несущих службу, отсутствующих, больных, отпускников, командированных, арестованных, умерших, дезертиров и др; реестры новозавербованных рекрутов; данные учёта вооружения и амуниции подразделений (ружей, пистолетов, штыков, сабель, тесаков, патронташей, пороховниц и др.), а также обмундирования и экипировки; выписи разных судебных документов; протоколы допросов военнослужащих и др.

Не менее важными являются документы военнослужащих, гражданских лиц и государственных учреждений, предназначенные для Войсковой комиссии. К ним относятся рапорта, донесения, ноты, заявления, жалобы и прошения: об отставке со службы или получении отпуска; о назначении пенсий инвалидам и пособий вдовам офицеров; о получении офицерского патента; о комплектации этактов подразделений; об уплате расходов командировок;

о незаконных реквизициях жителей; о выделении средств для вербовки рекрутов; о представлениях на получение воинского звания; о деятельности гражданско-военных порядковых комиссий и др.

Большую ценность для исследований военной истории ВКЛ имеют документы, в которых представлены: описание хранившегося в виленском арсенале вооружения (пушек, ружей, пистолетов, сабель, тесаков и др; амуниции и экипировки); учреждение и деятельность в Вильно артиллерийской и инженерной школ; результаты учебной стрельбы артиллерии вместе с таблицами; донесения разведчиков о дислокации русской армии вблизи границы; сведения и планы постройки в Вильно пороховой мельницы; рапорты командиров о задержании пересёкших государственную границу казаков и русских дезертиров; описание, планы манёвров войск ВКЛ и военного лагеря возле Минска; сведения о закупке за границей оружия, амуниции, пороха, свинца и кремня; рапорты командиров частей о военных стычках с русской армией; данные о строительстве Мухавецкого канала и др. Большинство упомянутых документов подтверждены оригинальными сургучными печатями и подписями высших офицерских чинов.

При составлении описи № 1 фонда № 4 „Войсковая комиссия Обоих Народов“ нефондовых дел в ней не обнаружено. Большая часть документов дел описи № 1 фонда № 4 написаны на польском языке, реже встречаются акты написанные на немецком, латинском, русском и французском языках. При составлении описи № 1 были также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 4 „Войсковая комиссия Обоих Народов“ имеется 42 единицы хранения, хронологические рамки которых охватывают 1775-1794 гг.

Отдел распространения информации

Старший архивист

Александр Банюсевич